

Van achterkamertjes tot keukentafel

Twee decennia democratische vernieuwing binnen de PvdA: 1992-2013

Begeleid door:

Drs. A.P. van Veldhuizen

MA-Scriptie Geschiedenis, Universiteit Leiden
Politieke Cultuur en Nationale Identiteit: Politiek Debat
s0529184 - mail@marcvanveen.com

Marc van Veen

Leiden, 24 juni 2013

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1: Technisch kader	5
Theoretisch kader.....	5
Korte geschiedenis van de representatieve democratie	6
De relevantie van politieke partijen en hun democratische toekomst	7
Historisch kader	10
Richting de jaren negentig.....	12
Hoofdstuk 2: 1992-2001	13
Inleiding.....	13
Beknopt historisch kader.....	14
Rapport van Kemenade	14
Vernieuwing in theorie	14
Kritiek op het rapport	16
Hervormingen in de praktijk.....	17
Wat moest er veranderen?	17
Wat is er veranderd?.....	18
Democratie in de praktijk? Het voorzitterschap.	19
Verkiezingen met als resultaat dubbelvoorzitterschap	19
Ziekte Rottenberg. Dubbelfunctie Adelmund.	20
De ‘affaire’ Van Hees	22
Kanttekening bij de lokale structuur.....	22
Verjongingsbeweging Niet Nix – tussen macht en invloed.....	23
Rapport Brouwer	25
Hoofdstuk 3: 2001-2005	27
Partijvoorzittersverkiezingen 2001	27
Omstandigheden en context.....	27
Verloop.....	29
Resultaat en reactie.....	30
Melkert als kroonprins, opvolger van Kok.....	31
Omstandigheden en context	31
Najaarscongres en aanloop naar de verkiezingen	33
Rapportages achteraf	34
Omstandigheden / context.....	34
Rapport De Boer ‘De kaasstolp aan diggelen’	35

Rapport Andersson 'Onder een gesloten dak groeit geen gras'	41
Reacties en consequenties.....	44
De eerste direct gekozen lijsttrekker: Wouter Bos.....	46
Omstandigheden en context	46
Verloop.....	47
Hoofdstuk 4: 2005-2012	49
Partijvoorzittersverkiezingen 2005	50
Kanttekening bij de lokale structuur.....	51
Rapport Vreeman De scherven opgeveegd 2007	52
Omstandigheden / context.....	52
Analyse en conclusies.....	52
Reacties en consequenties.....	54
Partijvoorzittersverkiezingen 2007	55
Omstandigheden en context.....	55
Verloop.....	55
Congresvoorstellen ledendemocratie 2008	57
Omstandigheden / context.....	57
Reacties en consequenties.....	58
Val kabinet, opvolging Bos	58
Hoofdstuk 5: 2012-heden	60
Genoeg te kiezen	60
De commissie-Noten: Tussen leden en leiders	61
Conclusie	64
Literatuurlijst	69
Artikelen en boeken	69
Partijpublicaties	72
Websites	72
Kranten	72
Gesprekken.....	73
Appendices	74
Appendix A – ontwikkeling ledenaantallen PvdA 1946-2013	74
Appendix B – situatie interne democratisering partijen anno 2010	75
Appendix C – participatie partijleden bij verkiezing lijsttrekkers.....	76
Appendix D – ontwikkeling representatieve democratie	77
Appendix E – verkiezingsuitslagen PvdA 1987-2013	78

Inleiding

Autocratische en strikt hiërarchische partijen zijn de afgelopen twee decennia uit het niets ineens grote spelers in de Nederlandse politiek geworden. De drie traditionele middenpartijen hebben hun dominantie in de nationale politiek verloren. CDA, PvdA en VVD hebben alle drie hun verkiezingsnederlagen gekend de afgelopen twintig jaar. Naar aanleiding van die nederlagen is men vaak overgegaan tot interne partijvernieuwing. Bij alle drie de partijen is op een schaal van twintig jaar juist méér democratie te constateren.¹

De Partij van de Arbeid is een partij bij uitstek die de gevolgen van een grilliger en beweeglijker electoraat heeft gemerkt in haar verkiezingsresultaten. In de loop der jaren is er dan ook veel geschreven over interne partijvernieuwing en hoe de connectie met de kiezer opnieuw gevonden kan worden. Na verkiezingsnederlagen is er binnen de partij nooit een gebrek aan kritiek geweest, vaak in de vorm van boze brieven richting dagbladen, maar ook in de vorm van officiële partijrapporten. Niet alleen de schommelingen in de verkiezingsresultaten zijn een probleem binnen de PvdA, ook de gestage teruggang in het ledenaantal wordt in de besproken periode als een grote bedreiging gezien.

De PvdA bevindt zich niet in een vacuüm, de wereld waarin zij zich beweegt is aan flinke veranderingen onderhevig. De schommelingen in het electoraat en het ledenaantal worden door sommige sociale wetenschappers bijvoorbeeld verklaard door maatschappelijke veranderingen. Daarnaast evolueren ook de voorkeuren van het electoraat en daarbij hun organisatie, kiezers zijn minder loyaal dan ooit. Hiermee verandert het systeem waarbinnen partijen opereren en daaraan zouden partijen zich moeten aanpassen.²

Als enige sociaaldemocratische partij was de PvdA is hét Nederlandse voorbeeld van een massapartij, een organisatievorm die sterk leunde op pijlers die aan het verdwijnen zijn, of er nu in de samenleving niet meer zijn, daarom zou de PvdA dus ook de partij zijn die zich het meeste zou moeten aanpassen.³ Hoe is de Partij van de Arbeid omgegaan met de druk tot partijvernieuwing die continu op de partij drukt door verkiezingsresultaten en een slinkend ledenaantal? In deze scriptie wordt onderzocht

¹ Zie appendix B.

² B. Manin, 'The metamorphoses of representative government', *Economy and society* 23:2 (Chicago 1994) 133-171.

³ G. Voerman, *Over de toekomst van de politieke partij* (Oratie) (Groningen 2012) 2.

wat er tussen 1992 en 2013 binnen de partij gebeurd is en waarom op het gebied van partijvernieuwing, partijdemocratie, de aanleidingen daartoe en de hoofdrolspelers.

De analyse begint met een uiteenzetting van het technisch kader. Daarin wordt de ontwikkeling van politieke partijen in een breder theoretisch en in een historisch kader geplaatst. Bovendien wordt enige context verschaft over de ontwikkeling en historie van de Partij van de Arbeid en het belang van (interne) democratie daarin.

Vervolgens wordt in vier hoofdstukken de periode van 1992 tot en met 2013 bekeken en geanalyseerd. Deze periode bestaat uit ongeveer evenveel regerings- als oppositiejaren, bovendien is er een grote diversiteit aan verkiezingsuitslagen voor de PvdA. De eerste drie hoofdstukken beslaan elk een periode van zeven jaar, het laatste hoofdstuk gaat over de meest recente ontwikkelingen. Er is gekozen om de partijvoorzitterswisselingen zoveel mogelijk als natuurlijk breekpunt voor de hoofdstukwisselingen te gebruiken.

Hoofdstuk 1: Technisch kader

Theoretisch kader

Dit hoofdstuk geeft een korte geschiedenis van de verschillende soorten representatieve democratie aan de hand van het werk van Bernard Manin. Dit wordt toegespitst en uitgebreid richting de Nederlandse situatie. Hierbij wordt ook aandacht gegeven aan de relevantie van politieke partijen in de huidige samenleving en de verschillende opvattingen over hun nut en doel. Daarna volgt enige historische context specifiek over de Partij van de Arbeid.

Niet alleen Kamerleden en bewindspersonen bepalen het gezicht van een politieke partij. '[Haar interne organisatie is] een factor die indirect samenhangt met het politieke profiel van een partij' aldus het rapport Vreeman.⁴ Toch krijgen de publieke gezichten veruit de meeste aandacht. Door groeiende mogelijkheden om partijbijeenkomsten en congressen integraal (digitaal) uit te zenden is er meer aandacht voor interne besluitvorming. Hoewel dat dichterbij de kern van interne democratie komt is er nog een diepere laag, een laag die niet altijd zichtbaar is aan de oppervlakte.

Uiteindelijk zijn het toch veel van die diepere systemen waar het fundament voor thema's binnen de nationale politiek gelegd wordt. Afgevaardigden die uiteindelijk de kandidatenlijst voor nationale verkiezingen bepalen worden gekozen op lokale vergaderingen. Stemadviezen over amendementen en moties die het verkiezingsprogramma bepalen worden vooraf bepaald door het partijbestuur. Statuten en reglementen komen tot stand komen via interne raden en commissies. De delen besluitvorming die te zien zijn via de media vormen slechts het topje van de ijsberg.

De ondoorzichtigheid in deze manier van besluitvorming wordt nog eens vergroot doordat Nederlandse politieke partijen zich op zeer diverse wijze georganiseerd hebben. Een ledenvergadering bij de VVD is iets heel anders dan een ledenvergadering bij de PvdA, en bij de PVV zijn er überhaupt geen leden. Daar komt bij dat de organisatie bij veel politieke partijen de afgelopen twintig jaar ook nog eens flink veranderd is. Intern zijn er veel verschillende opvattingen hoe een partij georganiseerd moet worden. Deze opvattingen variëren van zeer praktische – Kamerzetels maximaliseren – tot ideologische opvattingen: een partij in een democratie moet zelf ook democratisch zijn.

⁴ R. Vreeman (vz.), *De scherven opgeveegd* (Amsterdam 2007) 7.

Korte geschiedenis van de representatieve democratie

Bernard Manin ziet als eerste fase van de representatieve politiek het parlementarisme. Een tijd waarin parlementariërs het dichtste bij hun onafhankelijke positie zonder ruggespraak zaten. Het waren vaak lokale notabelen die gekozen werden door een beperkt electoraat, beperkt door het census kiesrecht en grotendeels bestaande uit hun lokale netwerk met specifieke belangen. Er waren geen landelijk georganiseerde partijen en men werd gekozen met een persoonlijk mandaat. De door Manin gestelde eigenschappen, komen in Nederland ruwweg overeen met de periode van na de grondwetswijziging van 1848, dit duurde tot het einde van negentiende eeuw toen men zich in partijverband ging organiseren.⁵

Vanaf toen deed de massapartij haar intrede, in Nederland gebeurde dit eerst in de vorm van de ARP, en iets later de SDAP. Toen het districtenstelsel in Nederland werd afgeschaft en uiteindelijk het algemeen kiesrecht werd ingevoerd begon het gouden tijdperk van de massapartij pas echt. Manin karakteriseert het stelsel van *party democracy* volgens kenmerken die in Nederland in de periode van begin twintigste eeuw tot eind twintigste eeuw van toepassing zijn.

De toevoeging van deze extra abstractie in de vorm van een partij vergrootte de afstand tussen electoraat en volksvertegenwoordiger. De volksvertegenwoordiger verloor de lokale band met het electoraat, aan de andere kant had de kiezer wel de mogelijkheid om meer directe invloed te hebben op een landelijk platform. De extra laag van organisatie was noodzakelijk om de massa te organiseren, maar zorgde via dezelfde weg dat de kiem voor de vorming van een nieuwe elite gelegd werd.⁶

Het algemeen kiesrecht zorgde voor méér volksinvloed in absolute zin, maar de rol van de parlementariër veranderde. Waar de parlementariër voorheen grotendeels onafhankelijk kon opereren werden nu partijloyaliteit, en daarmee ook fractiediscipline, definiërend voor het functioneren van het Nederlandse parlementaire systeem door de hele twintigste eeuw heen.⁷

Daar kwam bovenop het feit dat er in het Nederlandse geval sprake was van extreme verzuiling, waarbij mensen hun stem in grote mate af lieten hangen van identificatie met de desbetreffende zuil. Deze zuilen van maatschappelijke en politieke

⁵ Zie voor een schematische weergave van Manin's denken appendix D.

⁶ R. Michels, *Political parties: a sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy* (Leipzig 1911) (Engelse vertaling door Eden en Cedar Paul, New York 1962) 61-77.

⁷ M. Fennema, *De moderne democratie: geschiedenis van een politieke theorie* (Amsterdam 1995) 192-201.

organisaties zorgden voor versterkte verhoudingen. Dit systeem zorgde wel voor voelsprietten die de partijen in de gehele maatschappij in staat stelden duiding te krijgen van maatschappelijke kwesties.⁸

Hoewel deze massapartijen formeel gezien wel de mogelijkheid boden tot participatie bleef de daadwerkelijke besluitvorming toch het terrein van een afgesloten elite. In de dagelijkse praktijk was er weinig sprake van input van partijleden onderaan de hiërarchie. Voornamelijk jongeren kwamen in de jaren zestig in opstand tegen de partijbesturen. Uiteindelijk leidde dit niet tot grote democratische herschikkingen, maar verplaatste het vooral macht naar lokale partijafdelingen, meer een decentraliseringsproces dan een democratiseringsproces.

In de jaren negentig wisten de landelijke organisaties weer aan macht te winnen ten opzichte van regionale partijbaronnen, vooral bij PvdA en VVD. Dit draaide de decentralisering enigszins terug, maar bracht geen extra democratie. Na forse verkiezingsnederlagen in 1994 en 2002 volgde een nieuwe periode van interne herbezinning en deze golf bracht wel meer invloed bij het individuele lid. Deze invloed uitte zich in individueel stemrecht op congressen, partijreferenda, directe verkiezingen voor lijsttrekkers, partijvoorzitters en grotere beslissingsbevoegdheid voor het congres.

De relevantie van politieke partijen en hun democratische toekomst

Dat politieke partijen relevant zijn geweest is een onomstreden feit. Echter over de relevantie en de vorm van politieke partijen in de toekomst lopen de meningen sterk uiteen. Zoals verderop in deze scriptie te zien is het huidige leiderschap van de Partij van de Arbeid ervan overtuigd dat er absoluut nog leven zit in de massapartij.

Manin daarentegen betoogt dat de massapartij haar beste tijd heeft gehad en stelt dat we op weg zijn naar een vorm van representatieve democratie waar de focus veel meer ligt op individuen, op imago's en dat de volkswil vooral tot uitdrukking komt door opiniepeilingen. Het *Greenpeace-model* met een professionele betaalde organisatie gericht op campagnevoeren en fondsenwerving is volgens hem de meest waarschijnlijke toekomst van de politieke partij.

Politicooloog Gerrit Voerman speculeert over een continue vernieuwingsdrang binnen partijen als gevolg van een steeds meer erratisch stemmend electoraat. Deze grilligheid zou duiden op een gebrek aan loyaliteit, waardoor partijen continu op zoek

⁸ A. Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (4^e herz. druk 1982) 99-112.

gaan naar manieren om de partijloyaliteit van weleer terug te vinden.⁹ Deze voorspelling lijkt in ieder geval voor de Partij van de Arbeid vooruitziend, gezien de steeds verder vorderende experimenten met directe partijdemocratie en zelfs plannen om niet-leden een stem te geven bij lijsttrekkersverkiezingen.

Voor partijen als de PVV en SP – en in het verleden bijvoorbeeld Trots op Nederland en de LPF – lijkt deze voorspelling van Voerman echter niet te houden. Hier lijkt het model van Manin voorlopig zijn gelijk te halen. Hoewel ook het electoraat bij deze strikt hiërarchische partijen niet loyaal blijkt. Hoewel ook bij die partijen er op sommige momenten enige strubbelingen zijn, lijken deze partijen onveranderlijk. Zo was daar recentelijk bij de PVV Hero Brinkman, hij ijverde voor meer democratie en vernieuwing, maar uiteindelijk is er niets veranderd en heeft Brinkman de partij verlaten.

De bredere trend is echter naar meer democratisering. Er is nog steeds een duidelijke scheiding tussen de strak hiërarchische autoritaire partijen waar te nemen, maar qua zetelaantal in de huidige Tweede Kamer bezetten de democratisch georganiseerde partijen 102 zetels tegenover 48 voor de ondemocratisch georganiseerde partijen.¹⁰

Nobele motieven worden dus niet als uitleg van deze voortschrijdende democratisering gezien. Zo schrijft Voerman dat CDA, PvdA en VVD na de laatste teleurstellende verkiezingsresultaten in 1994 en 2002 interne commissie oprichtte die als doel hadden het analyseren van die verkiezingsnederlagen.¹¹ De vier voornaamste conclusies waren: (i) gebrekkige communicatie, teveel top-down, (ii) verbleekt ideologisch profiel, (iii) teloorgang van intern debat, en (iv) gebrek aan invloed van de leden en van de kiezer.¹² Men hoopte dit bij deze partijen op te lossen met meer democratie.

Het is duidelijk dat de politieke partij als organisatievorm nog nodig is in het huidige Nederlandse politieke landschap. Zo schrijven Andeweg en Irwin in hun standaardwerk *Governance and politics of the Netherlands*. Zij illustreren dit onder andere aan de hand van het verloop van de politieke carrière van Pim Fortuyn.

⁹ G. Voerman, *De toetsing: partijvernieuwing in Nederland* (Groningen 2004) 211.

¹⁰ Zie appendix B.

¹¹ Voerman, *Partijvernieuwing in Nederland* 203-204.

¹² Voerman, *Partijvernieuwing in Nederland* 204.

Hoewel Leefbaar Nederland praktisch verdween in de peilingen toen Fortuyn als lijsttrekker vertrok, richtte hij voor zichzelf wel direct een partij op om zijn politieke apparaat aan op te hangen.¹³ Het voorbeeld van Fortuyn is niet uniek. In diezelfde periode was er bij de PvdA ook een enorme schommeling in het aantal zetels te zien wanneer Melkert vertrekt en Bos de lijsttrekker wordt. Beide gevallen tonen het belang van één individu dat goed ligt bij het electoraat.¹⁴

Dat de politieke partij nodig is om te opereren in de Nederlandse politiek betekent niet dat de politieke partij moet zijn zoals we die kenden uit de verzuiling. Ze kunnen simpelweg worden gebruikt als vehikels voor persoonlijke ambitie, de *leaders elected on images and choice of trust worthy persons* waar Manin over schrijft.¹⁵ Het enige feitelijke monopolie van politieke partijen is de kandidaatstelling van kandidaten voor verkiezingen.¹⁶ Al worden daar met de opkomst van lijsten als die van Fortuyn en Wilders steeds meer vraagtekens bijgezet. Technisch gezien hebben beide heren wel hun eigen partijen opgezet en nodig gehad, maar dat was in allebei de gevallen dermate ad hoc dat de partij meer een huls was voor de eigen ambitie en als noodzakelijkheid voor de kandidaatstellingsprocedures.

Een massapartij is niet per definitie democratisch gelegitimeerd. Het ledental van de Partij van de Arbeid ten opzichte van hun electoraat is bijvoorbeeld nooit groter geweest dan 10%.¹⁷ De vraag is of dat significant democratischer was ten opzichte van de huidige situatie waar ongeveer 3% van het electoraat lid is van een politieke partij. Ook in het tijdperk van de massapartij waren dus al vraagtekens te zetten bij de democratische legitimiteit van politieke partijen.

De plotse populariteit van niet-democratisch georganiseerde partijen in Nederland herinnert er aan dat een partij zich organisatorisch niet hoeft te spiegelen aan de samenleving waarin deze zich bevindt. Zo bestaat er in Nederland ook geen wetgeving die een democratische organisatie van partijen waarborgt. Het is dus niet nodig dat een partij zich spiegelt aan de staat. Op dezelfde manier hoeven volksvertegenwoordigers geen duplicaten te zijn van hun electoraat. Hier is een analogie van Frank Ankersmit nuttig die schrijft dat op een zelfde manier dat het in een

¹³ R.B. Andeweg en G.A. Irwin, *Governance and politics of the Netherlands* Second edition (Leiden 2005) 106.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Zie appendix D.

¹⁶ Voerman, *Partijvernieuwing in Nederland* 211.

¹⁷ Andeweg, *Governance and politics* 65.

kunstwerk niet hoeft te gaan om fotografische precisie, maar om uitdrukking van esthetische creativiteit, zo moet politici ook de ruimte worden gegund voor hun eigen interpretaties.¹⁸ Hier bestaan ook hier andere ideeën over, zoals oud-Kamervoorzitter en prominent PvdA'er Gerdi Verbeet schrijft, zij pleit juist wel voor meer directe spiegeling.¹⁹

Historisch kader

De Partij van de Arbeid is opgericht in 1946. De wortels van de partij liggen echter al dieper. De partij acht haar connectie met de negentiende-eeuwse Marx bijvoorbeeld nog steeds relevant.²⁰ Een directe lijn is te trekken naar de Sociaal-Democratische Bond (SDB) en de daaruit voortvloeiende Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP). Nog een stapje verder terug waren daar de connecties met de barricadebouwers halverwege de negentiende eeuw, een bont gezelschap met een vrije organisatievorm.²¹

De ideeën over ledendemocratie en besluitvorming werden op minder deftige wijze dan tegenwoordig uitgewisseld. Het volgende citaat van P.J. Troelstra illustreert hoe een politieke voorvader van de PvdA in 1894 tot besluiten kwam:

*Het bestormen van het podium, de beleedigen en mishandelingen, ons door de revolutionairen aangedaan, de algehele janboel, die het verder vergaderen onmogelijk maakte. [...] Het werd een gevecht van man tegen man, waarbij wij messen voor onze oogen zagen flikkeren.*²²

Waar tegenwoordig een regenboog aan stembriefjes de lucht in gaat op beschaafde congreslocaties, daar ging er in 1903 nog regelmatig een stoel door de lucht.²³ Het nette taalgebruik en de rokkostuums van het Binnenhof was een andere wereld, al droegen de sociaaldemocratische parlementariërs, net als hun liberale collega's, ook het

¹⁸ H. te Velde, 'Politieke cultuur en politieke geschiedenis', *Groniek* 30 (1997) #137, 391-401, aldaar 394 noot 13.

¹⁹ G. Verbeet, *Vertrouwen is goed, maar begrijpen is beter* (Den Haag 2012).

²⁰ PvdA.nl <<http://www.pvda.nl/partij/wie-we-zijn/geschiedenis>><15-11-2012>.

²¹ PvdA.nl <<http://www.pvda.nl/partij/wie-we-zijn/geschiedenis>><20-06-2013>.

²² P.J. Troelstra, *Gedenkschriften. Groei* (Amsterdam 1930) 124. Via D. Bos, 'Oproer en overleg: socialisten tussen conflict en consensus', *Harmonie in de Polder* (eds. D. Bos, M. Ebben & H. te Velde) (Leiden 2007) 152-175, aldaar 173.

²³ Ibid. 174.

rokkostuum dat hoorde in het parlement, en er was wel de absolute ambitie om een ordentelijke vergadering te voeren.²⁴

De typering van stoelen werpende bruten doet daarom niet helemaal recht aan de beweging en het democratische gehalte van de voorgangers van de sociaaldemocraten. Zo was men wat betreft het *one man onevote*-systeem zijn tijd ver vooruit. Spreekrecht was er voor iedereen wiens stem luid genoeg was. Een primaire omgang met democratie, nog niet gestroomlijnd, maar de mogelijkheden tot inspraak voor ieder lid waren er wel degelijk. Een recht dat bij de moderne PvdA tot voor kort was voorbehouden aan afgevaardigden en prominenten.

De SDB vereiste over veel onderwerpen referenda, en binnen de SDAP waren er eveneens talrijke referenda en voor sommige besluiten was een referendum zelfs een vereiste.²⁵ Nu kent de huidige Partij van de Arbeid (weer) ledenraadplegingen, echter wel met de mogelijkheden voor het congres om aan de noodrem te trekken bij stemmingen over personen. Bij stemmingen over zaken is een ledenraadpleging op het moment slechts een zwaarwegend advies aan het congres.²⁶

Vlak voor de oorlog traden er voor het eerst SDAP-ministers toe tot een kabinet. Hoewel deze zittingsperiode door de oorlog ernstig verkort werd gaf het de sociaaldemocraten wel het krediet om na de oorlog gelijk als serieuze partner gezien te worden. De PvdA heeft sinds haar oprichting in 1946 tot en met 1958 onafgebroken in de regering gezeten, waarvan tien jaar met de PvdA'er Willem Drees aan het hoofd. Grote sociaaldemocratische punten, en nog steeds PvdA-hoekstenen, werden binnengehaald zoals de Werkloosheidswet en de AOW.

De partij stond vervolgens zes jaar buiten de regering. Van het kabinet Cals maakte men wel weer deel uit, dit kabinet zat echter maar één jaar. Onvrede over de bestuurscultuur voedde bredere ontevredenheid, vooral bij het jeugdige deel van de partij. Dit leidde uiteindelijk tot een concrete vernieuwingsbeweging binnen de partij: Nieuw Links. Nieuw Links wilde een sterkere partijdemocratie, zij wilde meer invloed op de kandidatenlijsten en bestuurders zouden continu verantwoording af moeten leggen.

²⁴ P. de Rooy. *De rode droom* (Nijmegen 1995) 21.

²⁵ H. Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP. Het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland (SDAP)* (Amsterdam 1989), zie ter illustratie o.a. 121-153.

²⁶ Artikel 23 huishoudelijk reglement en statuten PvdA 2009.

Hun invloed werd formeel toen hun voorman André van der Louw samen met acht andere Nieuw Linkers in het partijbestuur kwam.

Naast diverse inhoudelijke standpunten was het vernieuwen van de kandidaatstellingsprocedure het meest blijvende wapenfeit. Deze zou gedecentraliseerd worden, waarbij vooral de gewesten flink aan invloed zouden winnen. Deze stand van zaken zou nog voortduren tot de jaren negentig. Ook werd het combineren van bepaalde partijfuncties en volksvertegenwoordigende functies verboden binnen de partij. De sterke verlinksing van de partij maakte ook dat een rechts deel van de partij zich afsplitste in de vorm van DS'70.²⁷

Van 1973-1977 kon de Partij van de Arbeid weer de premier leven: Joop den Uyl. Hij leidde het meest linkse kabinet ooit. De PvdA behaalde bij de verkiezingen van 1977 wel flinke zetelwinst, maar viel door haar strategie van polarisatie uiteindelijk buiten de regering. Uiteindelijk matigde de linkse koers en confronterende strategie in de jaren tachtig. Toen Wim Kok in 1986 Joop den Uyl opvolgde kwam er drie jaar later weer kabinetsdeelname voor de partij.²⁸

Richting de jaren negentig

Crisis binnen de partij hangt vaak samen met electorale resultaten en ophef over grote (landelijke) politiek controverses. De PvdA was daarvan een schoolvoorbeeld. Electoraal ging het dramatisch, procentueel daalde het aantal stemmen van 35% in 1987 tot 21% in 1991. Het ledenaantal in de periode 1987-1991 liep terug met meer dan 20.000. Inhoudelijk was er grote ophef over de WAO-kwestie.²⁹

Het is een bekend patroon. Een partij in crisis, met veel interne en externe kritiek op haar interne en externe functioneren die op zoek gaat naar haar eigenlijke koers. De Partij van de Arbeid was begin jaren negentig beslist geen uitzondering. De partij vond zich al langer in een inhoudelijke crisis. De jaren zestig had een nieuwe generatie bestuurders en politici voortgebracht, o.a. Nieuw Links, met een meer polariserende koers die electoraal succes bracht maar regeringsdeelname in de weg lag.

Begin jaren negentig gingen er binnen en buiten de Partij van de Arbeid veel stemmen op om de hele partij simpelweg op te heffen en een fusiepartij te starten met

²⁷ J. Perry et al, *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994* (Amsterdam 1994) 230-237.

²⁸ Parlement & Politiek <http://www.parlement.com/id/vh8lnhrouwxn/partij_van_de_arbeid_pvda> 28-5-2013 en J.C.H Blom en E. Lamberts (red.), *Geschiedenis van de Nederlanden* (4^e druk; Baarn 2007) 345-349.

²⁹ Zie appendix A.

GroenLinks en D66: de Progressieve VolksPartij.³⁰ Het voorlopige voortbestaan van de drie partijen duidt er al op dat er weinig is terechtgekomen van die plannen. De aantrekkingskracht leek voort te komen uit de wil de partij uit de verstarde status quo te halen, er waren nieuwe ideeën nodig en frisse mensen, een fusie zou daar bij helpen.

Dat de PvdA geëvolueerd was richting een protestpartij en daardoor intellectueel was afgevlakt werd gezien als groot gevaar voor het voortbestaan van de partij en haar mogelijkheid om ooit nog serieus mee te doen in het landsbestuur. De gelijkenis met de oorsprongsgeschiedenis van de PvdA gaf het idee bovendien een poëtische lading die voor sommigen verleidelijk bleek. Poëtische en intellectuele verleidingen ten spijt bleken de ongewisse uitkomst van een dergelijke fusie en andere praktische bezwaren toch te grote obstakels. Al zagen voorstanders van deze ideeën toch mogelijkheden om via de Commissie Van Kemenade alsnog hun zin te krijgen.³¹

Hoofdstuk 2: 1992-2001

Inleiding

Dit hoofdstuk behandelt de periode 1992-2001. Een periode waarin de Partij van de Arbeid continu regeringsverantwoordelijkheid droeg, enerzijds met het CDA, anderzijds met de VVD en D66. Het hoofdstuk eindigt vlak voor de partijvoorzittersverkiezingen van 2001.

Het hoofdstuk begint met een korte inleiding over de stand van zaken in de nationale politiek en de stand van zaken binnen de PvdA. Vervolgens wordt het rapport Van Kemenade behandeld, de totstandkoming, de kritieken en de praktische gevolgen van dit rapport. Het voorzitterschap was een heet hangijzer binnen de partij in deze periode, de verkiezingen, kritieken en controverses worden vervolgens behandeld. Vervolgens wordt de lokale structuur bekeken, de PvdA is in theorie immers *bottom-up* georganiseerd. Daarna volgt de vernieuwingsbeweging Niet Nix, die de partij nieuw elan probeerde te geven. Eind jaren negentig volgt een nieuw intern vernieuwingsrapport, ditmaal van de Commissie Brouwer, deze wordt op eenzelfde manier als het rapport Van Kemenade besproken. Ten slotte volgt een conclusie aan de hand van de behandelde gebeurtenissen.

³⁰ NRC, 'Een redelijk alternatief voor de PvdA: de PVP' 09-03-1991.

³¹ Ibid.

Beknopt historisch kader

De jaren negentig kenmerkten zich onder andere door de val van de muur door snelle opeenvolgende veranderingen, ook in Nederland. Ongekende economische groei maskeerde in deze periode nog de groeiende latente onvrede. Het CDA bevond zich sinds het einde van het kabinet Lubbers-III (1989-1994) in een politieke identiteitscrisis, mede veroorzaakt door verdergaande secularisering. Doordat het CDA sterk verzwakt was, kon voor het eerst sinds 1918 een kabinet gevormd worden zonder confessionelen: het eerste kabinet Kok met PvdA, VVD en D66.³²

Voor de Partij van de Arbeid was dit de eerste premier die men kon leveren sinds Den Uyl in 1973. De PvdA had ook zitting het kabinet Lubbers-III, waar oud-vakbondsleider Wim Kok minister van Financiën was. Hij werd partijleider in 1986 en leed bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1989 drie zetels verlies. Bij de verkiezingen in 1994 werden er twaalf zetels verloren, het CDA verloor er echter twintig, waardoor de PvdA ondanks het grote verlies alsnog de grootste partij werd. In 1998 bleef de Paarse coalitie met een meerderheid in de Kamer, D66 verloor fiks, maar PvdA en VVD wonnen allebei flink. Dit leidde tot het kabinet Kok-II dat begin 2002 aftrad vanwege het NIOD-rapport over Srebrenica.³³

Rapport van Kemenade

Vernieuwing in theorie

Het ging binnen de PvdA begin jaren negentig niet heel goed. Het ledenaantal liep sterk terug en ook de verkiezingsresultaten bleven achter. Bovendien was er de WAO-kwestie die intern veel discussie opriep. Naar aanleiding daarvan besloot het partijbestuur Jos van Kemenade en zijn commissiegenoten aan te stellen om een analyse van de partij te maken en tot vernieuwingspunten te komen die moesten leiden tot meer succes voor de Partij van de Arbeid.

De commissie Van Kemenade volgde de orthodoxe lezing van de ontwikkeling van politieke partijen. De commissie schaarde de Partij van de Arbeid zonder twijfel onder de noemer klassieke massapartij. Bij die omschrijving zit echter een aantal kanttekeningen. Zo wordt bijvoorbeeld niet voldaan aan de kwalificatie een massapartij

³² Blom, *Geschiedenis van de Nederlanden* 367-372.

³³ Ibidem.

open moet staan voor ideeën uit haar achterban. De PvdA uit die tijd werd omschreven als een gesloten regenteske partij waar de focus meer op interne zaken en ruzies was gericht dan op politiek bedrijven buiten de partij.³⁴

Als groot probleem werd ook de rekrutering genoemd. Voornamelijk voor het vertegenwoordigende karakter doet de huidige rekruteringsmethode weinig goeds. Een klein deel (actieve leden) van een klein deel (leden van een politieke partij) kan zich de facto kandideren als volksvertegenwoordiger: 'De actieve leden vertegenwoordigen niet de leden in het algemeen en al helemaal niet de kiezers, noch in de politieke opvattingen, noch wat betreft maatschappelijke positie. Zij vertegenwoordigen alleen zichzelf.'³⁵

Het rapport was erg gefocust op de individualisering van de samenleving. De commissie zag in die individualisering de kiem van veel problemen binnen de partij. Bovendien werd in de vijf jaar aanlopende naar het rapport zo'n 25.000 leden verloren. Beide constatering lijken het idee dat er een verschuiving plaatsvindt van massapartij naar professionele campagnepartij te onderschrijven.

Het rapport stelde vier uitgangspunten voor, afgeleid uit een eerdere meerjarenplanning: (i) een samenhangend en doordacht program opstellen, (ii) geschikte mensen rekruteren, (iii) communicatie onderhouden tussen politiek en samenleving, en (iv) een organisatie onderhouden die voorgaande drie punten faciliteert.³⁶ Commissielid Bart Tromp stelde dat partijvernieuwing er vanzelfsprekend op gericht moest zijn die taken beter te laten verlopen. Tromp richtte zich hier expliciet *niet* op de leden: 'Partijvernieuwing moet erop gericht zijn dat die vier taken beter vervuld worden dan nu het geval is. In het verleden heeft de discussie in de partij dat te zeer uit het oog verloren, en leek het vooral te gaan om de vraag: hoe maken wij het zo genoeglijk mogelijk voor de (actieve) leden.'³⁷

Meer en betere interne partijdemocratie werd wel gezien als effectief middel om een aantal van die doelen te bereiken. Zo werden referenda en een platte organisatievorm als oplossingen gezien tegen ongelijkheid in lidmaatschap en gestolde corporatistische verhoudingen. De commissie deed daartoe een aantal aanbevelingen

³⁴ Volkskrant, 'De PvdA grijpt terug op een politiek van accommodatie' 03-09-1990.

³⁵ J. van Kemenade (vz), *Een partij om te kiezen* (Amsterdam 1991), II, 23-24.

³⁶ B. Tromp, *Socialisme en Democratie*, "Partijvernieuwing?" 49:1 (1992) 25-32, aldaar 27.

³⁷ Ibid.

welke door het partijbestuur zijn verwerkt in een ontwerp-resolutie voorgelegd aan het PvdA-congres in maart 1992.³⁸

Kritiek op het rapport

De PvdA roemt en vervloekt zichzelf regelmatig over de intense discussiecultuur die bestaat binnen de partij. De stoelen vliegen minder door de lucht dan voorheen, maar halverwege de jaren negentig was er een meer dan ferm debat gaande over de interne koers van de partij. In het bijzonder de voorgenoemde partijideoloog en -criticus Bart Tromp schreef met enige regelmaat harde kritieken over de koers van de partij. Hoewel hij samen met Rottenberg in de Commissie Van Kemenade had plaatsgenomen waren de twee heren het veelvuldig en intens met elkaar oneens.

Commissielid en 'kritisch lid' Tromp was flink negatief over de totstandkoming van het rapport überhaupt, vooral op de naamgever van het rapport Jos van Kemenade. De aanbevelingen waren volgens Tromp al klaar voordat het schrijf- en denkwerk begonnen was, Tromp had felle kritiek op deze manier van werken. Desalniettemin vond hij dat 'de hoofdzaak te verdedigen is'.³⁹

Ook bij het omslagpunt van commissierapport naar ontwerp-resolutie was er interne kritiek. Tromp merkte op dat er op verschillende gebieden significante verschillen waren tussen wat de commissie heeft opgeschreven en wat het partijbestuur vervolgens had voorgedragen aan het congres. De grootste frustratie bij Tromp zit in het gebrek aan motivering, het partijbestuur had volgens hem niet genoeg gemotiveerd waarom er werd afgeweken van de aanbevelingen van de commissie.⁴⁰

De punten waarbij dat volgens Tromp het meest schadelijk was waren: (i) de vernieuwing en integratie van nevenstichtingen, (ii) het niet doorvoeren van een donateurlidmaatschap, (iii) de vaagheid en onsamenhangendheid van veel voorstellen, (iv) het kiezen van de partijvoorzitter en afdelingsvoorzitter door de leden, (v) de bezoldiging van een internationaal secretaris en het teruggebrachte belang van de voorzitter van de Rooie Vrouwen, (vi) verdeling van de afgevaardigden over de afdelingen, (vii) het spreekrecht voor parlementariërs wordt niet overgenomen uit het rapport, (viii) gewestelijk recht op een kandidaat-Kamerlid op de lijst

³⁸ Ibidem.

³⁹ NRC, 'Conflicten beheersten commissie van PvdA', 06-12-1991.

⁴⁰ Tromp, *S&D*, 'Partijvernieuwing?' 25-32.

Punten (iv) en (viii) hebben hierbij enige verdere uitleg nodig, omdat het erg sterk samenhangt met invloed van reguliere leden en moderne noties van partijdemocratie.

(iv) Tromp vreesde dat een rechtstreekse verkiezing van de afdelingsvoorzitter zou leiden tot een te onafhankelijk opererende voorzitter, die in tegenstelling tot de andere bestuursleden los van de Algemene Ledenvergadering (ALV) kan opereren. Soortgelijke argumenten wierp hij op tegen de verkiezing van de landelijke voorzitter. De partijvoorzitter zou dan de enige rechtstreeks gekozen worden, wat de voorzitter een vreemde positie zou opleveren ten opzichte van de landelijke vertegenwoordiging.⁴¹ Bart Tromp vond de verkiezing van de voorzitter dan ook 'eigenlijk strijdig met een behoorlijke verenigingsdemocratie'.⁴²

(viii) De voorkeurspositie van gewesten bij het samenstellen van de lijst stuitte Tromp tegen de borst, omdat de gewestvoorzitters *qualitate qua* in de nieuwe voorstellen al deel uitmaakten van het partijbestuur. Hetzelfde partijbestuur dat ook de lijst samenstelde. Volgens Tromp een overvloedige invloed van de gewesten, en dat ten behoeve van iets – regionale spreiding – waarvan het nut niet empirisch gebleken was. Bovendien merkte hij terecht op dat de gewesten nogal sterk verschillen in ledental en kiezersaanhang.⁴³

De commissie Van Kemenade was niet de eerste commissie die met partijvernieuwing bezig hield. Zo bracht de Commissie C, onder leiding van Bert Middel, haar rapport *Politiek à la carte* uit in 1987. Middel schrijft in een terugblik dat hij bijzonder veel voorstellen terug zag komen in het rapport *Een partij om te kiezen*. Ook in de latere commissies zag hij geen grote verschillen in de analyse en voorstellen.⁴⁴

Hervormingen in de praktijk

Wat moest er veranderen?

Rottenberg analyseerde de situatie als volgt: 'Het oude systeem was gebaseerd op cliëntelisme. Je maakte alleen kans op een kandidatuur als je in de partij goed je best deed. Ik wil dat kandidaten voortaan op hun kwaliteit worden geselecteerd.'⁴⁵ Om dit te

⁴¹ Ibidem 30.

⁴² Ibidem 31.

⁴³ Ibidem 32.

⁴⁴ B. Middel, *Politiek als handwerk* (Amsterdam 2003) 203.

⁴⁵ Trouw, 'Partij rekent af met motto "macht aan de basis"' 11-12-1992.

bereiken werd het voorstel gedaan om de besluitvorming over kandidaatstelling bij de gewesten weg te halen en centraal te organiseren.

Deze voorstellen overleefden het 24e congres van de Partij van de Arbeid. 14 december 1992 besloot het congres om de verantwoordelijkheid voor de samenstelling van de lijsten bij het partijbestuur neer te leggen. Hier eindigde de traditionele macht van de gewesten en keerde de PvdA terug naar de situatie zoals die voor de geslaagde rebellie van Nieuw Links bestond. Opmerkelijk genoeg ging dit zonder significant bezwaar van de gewesten, terwijl hun macht toch aanzienlijk werd ingeperkt.

De hervormingen zoals die zijn afgedwongen door Nieuw Links in 1969 hadden niet voor een grote democratische stap voorwaarts gezorgd.⁴⁶ De besluitvorming over het vaststellen van de kieslijsten werd toen bij het partijbestuur weggehaald en bij de gewesten neergelegd. Die hervorming is meer te zien als een decentralisering dan een democratisering. Er was geen sprake van meer transparantie of van meer democratie.⁴⁷ Gewestelijke vergaderingen worden geschetst in rokerige cafés of achterkamers waarbij insiders beslissen hoe de kieslijsten eruit komen te zien.

Het democratische gat was niet het enige probleem dat men zag. Er waren ook praktische bezwaren die direct invloed hadden op de kwaliteit van de fracties. Bepaalde vaardigheden die nodig zijn in een fractie waren ondervertegenwoordigd, bijvoorbeeld omdat men de voorkeur gaf aan regionale bonzen boven inhoudelijke kwaliteiten. Zeker op het gebied van fiscaal beleid of de economie zorgde dat voor gaten in de fractie-expertise.⁴⁸

Wat is er veranderd?

De enige concrete vernieuwing sinds Kok is de centrale kandidaatstelling, en dat is gebeurd ondanks Kok, niet dankzij Kok. De steun op het congres was onder aanmoediging van Rottenberg overweldigend geweest, bijna 80% stemde voor deze herziening.⁴⁹ Desondanks was het door vrijwel iedereen zonder al te grote problemen

⁴⁶ R. Hillebrand, *De antichambre van het parlement* (Leiden 1992) 56-89.

⁴⁷ Trouw, 'Gewesten zijn hun greep kwijt op kieslijsten', 14-12-1991.

⁴⁸ R.Y. Hazan en G. Rahat, *Democracy within Parties: Candidate Selection Methods and Their Political Consequences* (Oxford 2010) 165-178. <Verkregen via: <http://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780199572540.001.0001/acprof-9780199572540-chapter-10>> 28-3-2013 en B. van den Braak, *Columns Parlement & Politiek*, 'Hoe wij onze Kamerleden kiezen', <<http://www.parlement.com/9353000/1f/j9vvhy5i95k8zxl/vj0gdc7nrju0>> 28-3-2013.

⁴⁹ NRC, 'Norm van 1,5 procent voor ontwikkelingssamenwerking is verlaten; PvdA schrapt regionale invloed op partij' 14-12-1992.

geaccepteerd op het congres, met slechts beperkt protest van de gewesten.⁵⁰ Pas een jaar later in december 1993 zou het congres voor het eerst gebruik kunnen maken van haar nieuwe bevoegdheden. De lijst werd zonder al teveel grote veranderingen aangenomen door het congres van afdelingsafgevaardigden.⁵¹

In 1994 waren er drie belangrijke verkiezingen. De verkiezingen voor het Europees Parlement, de gemeenteraadsverkiezingen en de verkiezingen voor de Tweede Kamer. Bij de eerste samenstelling van de kandidatenlijst onder het voorzitterschap van Felix Rottenberg in 1994 was er beperkte opschudding op de lijst. Veel oudgedienden vonden zichzelf niet terug op de lijst en er werd een aantal frisse gezichten geïntroduceerd. Het is echter de vraag hoe die lijst precies tot stand is gekomen, betekende die vernieuwde procedure ook meer transparantie en democratie? Rottenberg had zijn beloften immers gedaan op het gebied van vernieuwing en frisheid, niet per se op democratie en transparantie.

Ook in de aanloop naar de opstelling van de kandidatenlijst was er relatief weinig onrust. Slechts enkele prikkelende opmerkingen van de voorzitter werden in de media opgepikt. De vernieuwing van de kandidatenlijst en de procedure waarmee deze werd vastgesteld hadden zonder al teveel opschudding plaatsgevonden.⁵²

Democratie in de praktijk? Het voorzitterschap.

Verkiezingen met als resultaat dubbelvoorzitterschap

Rottenberg en Vreeman namen in 1992 hun intrek op het partijbureau als voorzitters. In Den Haag zat het kabinet Lubbers-III, met Wim Kok als belangrijkste PvdA'er. Rottenberg en Vreeman vulden getweeën het voorzitterschap in. Hun voorzitterschap was het eerste en vooralsnog laatste duovoorzitterschap in de geschiedenis van de partij. Zij namen de voorzittershamer over van Frits Castricum die waarnemend voorzitter was na het aftreden van Marjanne Sint. Zij werd daartoe gedwongen door een

⁵⁰ P. Lucardie, I. Noomen en G. Voerman, 'Kroniek 1992. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1992' in: G.Voerman (red.), *Jaarboek 1992 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 1993), 13-52, aldaar 37-42.

⁵¹ P. Lucardie, I. Noomen en G. Voerman. 'Kroniek 1993. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1993 in: G.Voerman (red.), *Jaarboek 1993 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 1994), 14-74, aldaar 46-53.

⁵² Ibidem.

interne crisis over ingrepen in de WAO.⁵³ Rottenberg en Vreeman werden op het congres in Nijmegen op 13 en 14 maart 1992 gekozen als voorzitters.

Rottenberg vertegenwoordigde de progressieve vleugel, hij zocht nadere samenwerking tot GroenLinks en D66. Vreeman, als vakbondsman, focuste zich op de vakbondsvleugel van de partij.

Het verbond dat beide heren sloten om samen verder op te trekken en samen een gooi te doen naar het voorzitterschap was niet onomstreden. Zo werd de vraag opgeworpen of het wel zo democratisch was om het debat met elkaar te vermijden en slechts één reële optie te bieden richting de leden.⁵⁴ Rottenberg leek van tevoren zijn eigen vernieuwingsidealen en wens voor meer debat al de nek om te doen omwille van praktische politieke bezwaren.

Het is tekenend voor de partijcultuur dat er in eerste instantie vanuit het zittende partijbestuur en vanuit de partijgelederen weinig democratische of politieke kritiek was op het compromisvoorstel van Rottenberg en Vreeman. Men maakte zich vooral zorgen om het huishoudboekje, procedures en statutaire moeilijkheden.⁵⁵ Er was immers slechts één bezoldigde functie, en dat was voor de functie van voorzitter, terwijl beiden toch voltijd met de partij bezig wilden gaan. Bovendien zou Vreeman statutair vicevoorzitter worden, maar die was er al in de vorm van Frits Castricum. Een interessant bureaucratisch dilemma, maar door het stellen van deze prioriteiten vooral een indicator van een op regels en procedures gefocuste partijcultuur. Ondanks dit struikelblok waren beide heren uiteindelijk wel gekozen tot voorzitter. De statutaire haken en ogen waren blijkbaar niet dermate dat er geen oplossing voor gevonden kon worden wanneer dat beter uit kwam.

Ziekte Rottenberg. Dubbelfunctie Adelmund.

Rottenberg werd begin 1996 ziek. Hij kondigde later dat jaar aan zich niet opnieuw kandidaat te stellen voor het voorzitterschap. Traag herstel van sarcoïdose betekende het einde van zijn politieke carrière. Collega Vreeman nam zijn taken de rest van dat jaar waar.

⁵³ De kritiek uitte zich onder andere door moties met titels op het congres als 'Sint moet de roe krijgen'. Parlement & Politiek <http://www.parlement.com/id/vg09lm09e9uw/m_marjanne_sint> 28-3-2013.

⁵⁴ NRC, 'Felix Rottenberg, beoogd voorzitter van de PvdA; "Ik heb tegen Kok gezegd: je haalt een ondernemer in huis', 09-11-1991.

⁵⁵ Ibidem.

Karin Adelmund, al Tweede Kamerlid sinds 1994, werd vanaf februari 1997 partijvoorzitter. Met 97% van de stemmen was er, ondanks de 5 tegenkandidaten, weinig twijfel. Enige kritiek was er nog wel vanuit de Jonge Socialisten en enige gewesten op de combinatie van haar Kamerlidmaatschap en het voorzitterschap. Adelmund zelf zag daar geen problemen – evenals 97% van de congresafgevaardigden. Zij werd echter geen lid van de adviescommissie Kandidaatstelling, iets waar ze als voorzitter wel het recht toe had, dit om de schijn van belangenverstrengeling te voorkomen.

Vooraf was er nog flinke kritiek op de dubbelfunctie die Adelmund zou gaan vervullen. Onder andere Ruud Koole leverde veel kritiek op de potentieel gevaarlijk machtsconcentratie. In een opiniestuk in de *Volkskrant* wees hij met collega-politicoloog Hillebrand op de problematische gevolgen die een dergelijke dubbelfunctie kon hebben. Zo veroorzaakte het in potentie problemen binnen de fractie, en ondermijnde het het democratische gehalte binnen de partij. Koole en Hillebrand hechtten grote waarde aan een scheiding der machten binnen de partij, en zagen een grotere afstand tussen de voorzitter die in de samenleving staat en niet werd opgeslokt door de Haagse politiek als noodzakelijk.⁵⁶

In het geval van Adelmund is eenzelfde soort redenering zichtbaar binnen de partij als bij de discussie rondom het duovoorzitterschap. Er is een aantal regels dat in de statuten en reglementen staat, met daarachter solide redeneringen. In het geval van het duovoorzitterschap waren dat overwegingen van praktische en financiële aard. In het geval van Adelmunds dubbelfunctie zijn de overwegingen fundamenteeler van aard.

Koole en Hillebrand waren uiteraard niet de eerste die op het idee kwamen dat een scheiding van machten gewenst kan zijn. Zo hadden de oude Grieken en Romeinen al hun bedenkingen bij al teveel macht in te weinig handen. Deze lange traditie van gescheiden machten, de fundamentele redeneringen daarachter en de eigen statuten en reglementen ten spijt werd toch besloten om de dubbelfunctie toe te staan. Als het zo uitkomt is er veel discussie over regeltjes – net als bij de duovoorzitters – maar die worden zonder schroom terzijde geschoven wanneer dat beter uitkomt.

⁵⁶ R. Koole en R. Hillebrand, 'Adelmund moet kiezen tussen Kamer en partij', *Volkskrant*, 1996-11-29.

De 'affaire' Van Hees

Omdat het combineren van een staatssecretariaat met het voorzitterschap geen optie was, vanwege praktische redenen, gaf Karin Adelmund haar functie als partijvoorzitter op in augustus 1998. Ruud Vreeman nam de honneurs kortstondig waar, totdat na verkiezingen Marijke van Hees het Niet Nix-duo Lennart Booi en Erik van Bruggen wist te verslaan. Ondanks de steun die Booi en Van Bruggen van het establishment hadden.⁵⁷

Van Hees was slechts anderhalf jaar voorzitter. Zij trad af nadat er vragen werden gesteld over haar declaratiegedrag en een onwerkbaar situatie ontstond.⁵⁸ Daarvoor was er ook al kritiek geweest op haar functioneren. Dat ging toen over de nieuw opgezette kenniscentra, die te weinig te zeggen zouden hebben en het partijbureau dat zich te passief zou opstellen ten opzichte van deze centra.⁵⁹

Opmerkelijk is dat haar declaratiegedrag onder andere aan de kaak was gesteld door Tino Wallaart, prominent oud-Niet Nix'er en supporter van oud-kandidaat-voorzitters Booi en Van Bruggen. Van Hees heeft alle beschuldigingen altijd ontkend, maar stapte onder druk van het partijbestuur toch op, hetzelfde bestuur waar ze, ook na haar aftreden, lid van bleef. Uiteindelijk was ze na uitvoerig onderzoek wel van alle blaam gezuiverd.⁶⁰ Het kwaad was echter al geschied, Van Hees was voorzitter-af en werd tijdelijk opgevolgd door vicevoorzitter Mariëtte Hamer.

Vanuit de partij was veel kritiek te horen over de gang van zaken. Men vond het een klucht dat het partijbestuur de door het congres gekozen voorzitter zonder blikken of blozen huiswaarts had gezonden. Een vrij ondemocratische manoeuvre. Op een openbare discussiebijeenkomst werd geroepen om het aftreden van het gehele dagelijks bestuur. Dit werd voorkomen door Ad Melkert, toentertijd gezien als de gedoodverfde opvolger van Wim Kok, die dit door kalmerend optreden wist te voorkomen.⁶¹

Kanttekening bij de lokale structuur

De Partij van de Arbeid begint lokaal. Het hoogste orgaan van de partij, het congres, bestaat uit afgevaardigden die door hun afdelingen gekozen worden en daar bindende

⁵⁷ Volkskrant, 'Droom van 'de jongens' in een klap aan diggelen' 22-02-1999.

⁵⁸ B. de Boer, P. Lucardie, I. Noomen en G. Voerman, 'Kroniek 2000. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2000', in: *Jaarboek 2000 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, (Groningen 2001) 180-191, aldaar 183-185.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Volkskrant, 'Van Hees wint 'vreemd' conflict op punten' 14-11-2000.

⁶¹ De Boer, *Jaarboek 2000* 183-185.

besluiten nemen. Vanuit het congres krijgen andere nationale organen binnen de partijen hun mandaat. Besluitvorming op gemeentelijk afdelingsniveau en provinciaal gewestelijk niveau over lokale/regionale zaken vindt plaats op de desbetreffende lokale/regionale vergaderingen.

Het is eenvoudig om mee te gaan in de kritiek van lokale afdelingen en gewesten, waarbij de indruk wordt gewekt dat er vanuit Amsterdam en Den Haag zaken worden opgelegd en dat verzet onmogelijk is. Echter de democratische controlemogelijkheden die afdelingen hebben worden niet altijd ten volste benut. Zo klaagde Tromp over zijn eigen afdeling in Den Haag dat zij ten tijde van de vaststelling van de lijsten voor de verkiezingen van 1994, het vaststellen van het verkiezingsprogramma en goedkeuring van regeringsdeelname geen enkele keer een ledenvergadering had uitgeschreven. Hij noemde de gang van zaken bij zijn afdeling geen uitzondering.⁶²

Zo was er dus voor het reguliere lid dat zich aangesloten heeft bij de afdeling Den Haag geen enkele mogelijkheid van inspraak geweest over deze belangrijke beslissingen. Het reguliere lid heeft een congresafgevaardigde mogen kiezen, een congresafgevaardigde die vervolgens geen verantwoording meer hoefde af te leggen of ruggespraak hoefde te voeren met zijn/haar achterban.

Het democratisch gehalte binnen de partij zou gedekt horen te zijn door controle van het congres via de afdelingen. Een constructie die in theorie staat als een huis. Bij die constructie is het echter wel noodzakelijk dat de afdelingen dan ook participatie van de leden die niet in kaders/besturen zitten mogelijk maken. Iets dat gezien de karakterisering van Tromp niet leek te gebeuren. Er zat dus een behoorlijk democratisch gat in de PvdA halverwege de jaren negentig.

Verjongingsbeweging Niet Nix – tussen macht en invloed

Niet Nix was een door partijvoorzitter Rottenberg aangemoedigde jongerenbeweging binnen de PvdA. Lennart Booi en Erik van Bruggen waren de voornaamste krachten achter deze beweging. Zij waren naar eigen zeggen niet op zoek naar macht, maar naar invloed. De focus lag voornamelijk op jongeren, men vond dat de Jonge Socialisten geen goed platform bood, omdat ook daar – net als bij de moederpartij – teveel een vergadercultuur heerste.

⁶² Groene Amsterdammer, 'Bart Tromp: ideoloog van een denkbeeldige partij' 09-11-1994.

Een dergelijke beweging is 'gebaat bij sterke, creatieve leiders, zoals Van Bruggen en Booi. En zo min mogelijk democratie.' volgens oud-Niet Nix coördinator Maartje Prins.⁶³ Intern was er dan ook geen sprake van democratie, laat staan ledendemocratie, want men had geen leden. Activiteiten werden betaald uit de partijkas en met goeddunken van het partijbestuur. De organisatie was misschien het beste te omschrijven als een intern campagnebureau.

Het ontbrak de beweging, door haar karakter als beweging en niet als formeel partijorgaan, aan controle door de partij. Echter door de nauwe banden met invloedrijke PvdA'ers als Rottenberg kan er wel enige invloed vanuit de top worden aangenomen. Zo was Van Bruggen ook lid van het campagneteam van Wim Kok in 1998. Van een rebelse groep outsiders was hier dan ook zeker geen sprake.

De beweging had naar eigen zeggen invloed, programmatisch waren er veel punten terug te vinden uit het originele pamflet en de kennisfestivals waren altijd druk bezocht. Ondanks de insider-oorsprong van de beweging en de succesvolle zoektocht naar invloed was er ook harde kritiek vanuit Niet Nix-pen te vinden, zo viel namens Niet Nix in het Parool te lezen: 'Inspraak en invloed worden beperkt tot schijnvoorstellingen (...) Het uiteindelijke verkiezingsprogramma wordt geschreven door de partijtop en haar lakeien.'⁶⁴

De twee startende heren hadden in 1999 naar voorbeeld van Rottenberg en Vreeman zich als duo gekandideerd voor het PvdA-voorzitterschap. Ondanks de steun van onder andere de JS wisten zij Marijke van Hees niet te verslaan.⁶⁵

Vanuit Niet Nix is een groot aantal aanhangers nog actief gebleven in de politiek. Van Bruggen en Booi runnen (campagne-)adviesbureau BKB, oud-coördinator Mastenbroek was Europarlementariër en Wallaart werd directeur van Natuurmonumenten. Ook Boris van der Ham en Diederik Samsom waren actief geweest binnen de beweging, zo is er dus toch enige macht vergaard door de oud-leden.

⁶³ *Parool*, 'Benoeming Niet-Nixers is geen winst voor de PvdA' 04-01-1999.

⁶⁴ 'Niet Nix hekelt partijtop en haar lakeien', *Parool* 13-09-1997.

⁶⁵ B. de Boer, P. Lucardie, I. Noomen en G. Voerman, 'Kroniek 1999. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1999', in: *Jaarboek 1999, Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 2000), 60-69.

Rapport Brouwer

In 1999 werd de commissie-Brouwer ingesteld, de commissie kwam in 2000 met het rapport 'Politiek is mensenwerk'. De commissie had als doel de partijstructuur en functioneren te analyseren, daar lering uit te trekken en adviezen tot verbetering te formuleren. Het grootste gevolg van deze commissie is het instellen van het Politiek Forum en de Adviesraad Verenigingszaken geweest. Waarvan de laatste nog steeds bestaat en het Politiek Forum doorleeft in de Politieke Ledenraad.

De Adviesraad Verenigingszaken zou bestaan uit vertegenwoordigers van de gewesten en de vier grote steden. De adviesraad handelt hoofdzakelijk over apolitieke zaken die horen bij het reilen en zeilen van een grote vereniging. De adviesraad heeft geen instemmingsrecht, maar een adviserende rol.

In het forum zouden volksvertegenwoordigers verantwoording moeten afleggen aan leden van het forum.⁶⁶ Het doel was om hiermee de in 1992 afgeschafte partijraad te vervangen als klankbord binnen de partij. Het forum zou driemaal per jaar moeten samenkomen en bestaan uit 1/3 vertegenwoordigers aangewezen door de afdelingen en de gewesten, 1/3 vertegenwoordigers aangewezen door de kenniscentra en 1/3 vertegenwoordigers aangewezen door het partijbestuur. Het forum moest driemaal per jaar bij elkaar komen en diende als discussieplatform voor alle politieke zaken, het had echter geen bindende bevoegdheden. Onderdeel van de instelling van het forum was verkleining van het partijbestuur van ruim 50 leden naar 11 leden.⁶⁷

Vanuit verwachte hoek kwam er al snel veel commentaar op deze plannen, al werd de analyse dat er een democratisch tekort was binnen de PvdA wel met de commissie gedeeld. Vooral over de samenstelling van het Politiek Forum was er veel te doen, zo deelden de Jonge Socialisten en Bart Tromp hun argwaan. De JS pleitte simpelweg voor een partijparlement met proportionele vertegenwoordiging direct gekozen door de leden en geen getrapte verkiezing via andere partijorganen.⁶⁸

Tromp zag de voorstellen als een neiging naar minder democratie en meer centralisering, omdat een derde deel van het forum door het partijbestuur wordt aangewezen, de enige kwalificatie hiervoor was dat de gekozene een 'opinion leader' moest zijn. Ten tweede omdat leden van kenniscentra tweemaal hun stem mochten

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Volkskrant, 'PvdA en Kok', 3-11-2000.

⁶⁸ Volkskrant, 'Politiek Forum' maakt PvdA niet veel democratischer', 1-11-2000.

uitbrengen, eenmaal via hun lidmaatschap bij een afdeling/gewest en voor de tweede maal als lid van een kenniscentrum.⁶⁹

Met enige aanpassingen zijn de voorstellen tot instelling van een Adviesraad Verenigingszaken en het Politiek Forum overgenomen door het voorjaarscongres in 2001. Meest in het oog springende veranderingen ten opzichte van de voorstellen zijn de vergroting van het forum van 100 naar 112 vertegenwoordigers, waarvan de 12 extra vertegenwoordigers direct door het congres worden gekozen en uiteindelijk slechts 18 door 'geledingen binnen de partij' zoals de Jonge Socialisten.⁷⁰ Ook de voorstellen voor de Adviesraad Verenigingszaken werden iets aangepast, in plaats van de gewesten plus de vier grote steden zouden het de gewesten plus de afdelingen met meer dan 500 leden worden, toentertijd 13 afdelingen. De adviesraad kreeg instemmingsrecht over het werkplan en de begroting van het partijbestuur.

Met deze aanpassingen op de originele voorstellen, zoals gedaan in het rapport Brouwer, lijkt het erop dat het partijbestuur dus toch enige pogingen heeft gedaan de zaken meer democratisch te maken. De grootste bezwaren van Tromp lijken afgevangen door de adviesraad daadwerkelijk tanden te geven en het Politiek Forum een bredere samenstelling te geven dan kiesmannen van het partijbestuur.

De vernieuwingen waren ingegeven door de wens op leden op een structurele manier meer invloed te geven. Dat er een grote discongruentie zit tussen het voornemen en de uitwerking is gelijk helder. Er wordt enigszins toegegeven aan de wens om de samenstelling dynamischer en minder geleid te maken, maar het initiële voornemen van het partijbestuur om daar alleen mensen die hun goedkeuring hebben in te plaatsen doet niet denken aan democratie. Het geheel heeft meer weg van ballotage. Dat het partijbestuur na interne druk toch iets inbond is in democratisch opzicht prijzenswaardig. Maar de plannen zoals die er in eerste instantie lagen zeggen veel over de insteek die het partijbestuur had over interne democratie: meebeslissen was sowieso niet aan de orde, meepraten mag nadat je goedgekeurd was.

⁶⁹ Parool, 'Partijhervorming!', 2-11-2000.

⁷⁰ P.Lucardie, I. Noomen en G. Voerman, 'Kroniek 2001. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2001', in: *Jaarboek 2001 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 2003), 61-73.

Hoofdstuk 3: 2001-2005

Het derde hoofdstuk begint chronologisch gezien vlak voor waar het tweede eindigde. De commissie-Brouwer is behandeld, maar op dat congres gebeurde meer. Dit hoofdstuk behandelt in vier delen de volgende onderwerpen: na de crises binnen het partijbestuur en de moeilijkheden die er waren rondom het voorzitterschap van Marijke van Hees was er een nieuwe voorzitter nodig om de voorzittershamer van ad interim voorzitter Hamer over te nemen. Daarnaast speelde op de achtergrond de opvolging van Wim Kok als politiek leider, de verkiezingen van 2002 kwamen eraan en het was zaak om knopen door te hakken. Die verkiezingen zouden rampzalig verlopen voor de partij, een uitstekend moment om in een flink rapport te reflecteren over de afgelopen periode, dit gebeurde dan ook in het rapport 'De kaasstolp aan diggelen' en het rapport 'Onder een gesloten dak groeit geen gras'. Na de desastreuus verlopen verkiezingen was er een opvolger nodig voor de opgestapte Melkert, dit gebeurde voor het eerst via een ledenraadpleging en vormt het slotstuk van dit hoofdstuk.

Partijvoorzittersverkiezingen 2001

Omstandigheden en context

Niet alleen de opvolging van Wim Kok was onderwerp van gesprek op het voorjaarscongres. Nadat Marijke van Hees was afgetreden had Mariëtte Hamer ad interim het voorzitterschap overgenomen. Maar er was een nieuwe permanente partijvoorzitter nodig. Besloten was om dat op het voorjaarscongres van 2001 te doen. Hamer had aangekondigd niet op permanente basis voorzitter te willen zijn.⁷¹ De aankomende voorzitter zou de partij meenemen de verkiezingen van 2002 in, eventueel de opvolging van Wim Kok in goede banen moeten leiden en de aangenomen conclusies op het gebied van partijvernieuwing van het rapport van de commissie-Brouwer moeten implementeren.

Het voorjaarscongres van 2001 bracht dus niet alleen statutaire wijzigingen en nieuwe partijorganen, op het congres van maart 2001 werd ook een nieuwe partijvoorzitter gekozen. Deze bevoegdheid lag volledig bij het congres, hoewel het

⁷¹ De Boer, *Jaarboek 2000 DNPP*.

partijbestuur ook een voorkeurskandidaat naar voren bracht. De voorkeurskandidaat vanuit het partijbestuur was in dit geval Sharon Dijksma.

Dijksma begon haar carrière binnen de partij bij de jongerentak van de PvdA, de Jonge Socialisten. Eerst als secretaris, daarna als voorzitter. Na dit voorzitterschap is zij in hetzelfde jaar in de Tweede Kamer terechtgekomen als Kamerlid voor de Partij van de Arbeid. Januari 2001 werd zij formeel voorgedragen als kandidaat door de commissie-Welschen, die als taak had nieuwe leden voor het partijbestuur te vinden.⁷² Na die aankondiging kwamen er nog drie andere kandidaten naar voren. Ruud Koole en Bart Tromp, beide afkomstig uit de Leidse politicologie vakgroep, en de afdelingsvoorzitter van Amsterdam Bouwe Olij.

Koole was geen *apparatsjik*, hij had enkele zaken op lokaal en gewestelijke niveau gedaan, maar geen permanente functies bekleed. Hij nam zitting in de commissie-Brouwer, maar stapte daar uit vanwege onvrede met de andere commissieleden en frustratie met het gebruikelijke proces in zulke commissies. De voornaamste reden voor Koole om zich in 2001 kandidaat te stellen was zijn ongenoegen over de crises binnen het partijbestuur. Een stevige secundaire reden was de voordracht van Dijksma. Het was hem onbestaanbaar dat iemand uit de Tweede Kamerfractie partijvoorzitter zou worden. Niet alleen omdat het lastig zou zijn de partij smoel te geven naast de Haagse fracties, maar vooral vanwege de *checks and balances*: er zou teveel invloed bij Den Haag terechtkomen. Voor het evenwicht binnen de partij was het voor Koole noodzakelijk om onafhankelijke instituties te hebben die elkaar in evenwicht kunnen houden. De *checks and balances* zullen leidend blijken in het gedachtengoed van Ruud Koole.⁷³

Tromp had een soortgelijke redenering als zijn collega Koole, de kritische woorden die hij altijd had werden omgezet in praktische daden. Ook bij hem groeide de frustratie over de groeiende machtsconcentratie binnen de partij. 'Een kleine elite bepaalt alles, tot en met de vraag wie partijvoorzitter wordt. Het zou gezond zijn als er meer evenwicht in de verhoudingen komt.'⁷⁴ Hij zag de interne democratie verdwijnen onder het voorzitterschap van Rottenberg en wil niet terug naar die tijd. Een partij waar de top bij tijd en wijle weer bang moet zijn voor de leden, een 'einde aan de

⁷² Lucardie, *DNPP kroniek 2001*.

⁷³ R. Koole, *Mensenwerk* (Amsterdam 2010) 15-16.

⁷⁴ Parool, 'Tromp wil een einde aan applausmachine; 'De basis van de partij staat op instorten'', 29-01-2001.

applausmachine'.⁷⁵ Hij wilde '[...]geen FC Amsterdam tegen FC Den Haag [...] Het is zinloos elkaar steeds in de haren te vliegen. Aan de andere kant moet de partij niet te afhankelijk zijn van een politicus [Kok], zoals nu het geval is.'⁷⁶

Ook voor Bouwe Olij was een belangrijke motivatie het feit dat '[Het toch] niet zo [kan] zijn dat een door de partijtop geparachuteerd lid van de Tweede Kamer de enige kandidaat is?'⁷⁷ De onafhankelijkheid van het voorzitterschap was iets dat ook hem nader aan het hart lag. Verder wilde ook hij meer debat en discussie in de partij. Olij kwam ook op voor Marijke van Hees toen zij haar conflict had met het partijbestuur, hij was van mening dat '[h]et [niet kan] dat het congres een voorzitter kiest, het bestuur zo'n voorzitter wegstuurt en dan zegt: daar hebben we het maar niet meer over.'⁷⁸

De pers leek er bij de aankondiging van Sharon Dijksma al van uit te gaan dat het een gelopen race was. Er werd geschreven over brede steun binnen de partij en haar ruime politieke ervaring. Interessant is om te zien hoe de pers haar nauwe relatie met de Haagse politieke kringen als een pluspunt zag, terwijl dat juist het grootste kritiekpunt van haar drie tegenstanders was: 'Haar kandidatuur voor het partijvoorzitterschap, bevestigen bronnen in de partij, kan rekenen op de onvoorwaardelijke steun van premier en partijleider Kok en fractievoorzitter – en mogelijk nieuwe partijleider – Melkert. 'Melkert beschouwt Dijksma als een trouw volgeling, dan wel vertrouweling,' bevestigt een bron in de PvdA. Dat is, met een mogelijke machtswisseling in het verschieft, een niet te onderschatten kwaliteit.'⁷⁹ Duidelijk een andere insteek dan bij Koole, Tromp en Olij, het zou voor Dijksma lastig blijken dit in eerste instantie als positief gespinde imago te veranderen.

Verloop

De drie heren vormden in de ogen van de pers duidelijk de achterhoede met Dijksma als gedoodverfde favoriet. Omdat de besluitvorming omtrent het voorzitterschap uiteindelijk bij het congres lag en het congres bestond uit afgevaardigden uit de afdelingen trokken alle vier de kandidaatvoorzitters veelvuldig het land in. De zaaltjes in om in gesprek te gaan met leden, hun visie op de partij te delen en in debat te gaan met elkaar.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Parool, 'Olij, voor meer tegenspraak in de PvdA' 24-01-2001.

⁷⁸ Volkskrant, 'PvdA'ers in dubio over kandidaat-voorzitters' 12-03-2001.

⁷⁹ Rotterdams Dagblad, 'Sharon Dijksma beoogd partijvoorzitter PvdA' 17-01-2001.

De enige kandidaat voor het vicevoorzitterschap, tevens voorgedragen door de commissie-Welschen, Schelto Patijn moest zich terugtrekken vanwege gezondheidsklachten. Daarop besloten Olij en Koole de handen ineen te slaan en als tandem samen verder te gaan, Olij als kandidaat vicevoorzitter en Koole als kandidaat-voorzitter. Het partijbestuur was van mening dat alleen mensen die zich voorheen al hadden aangemeld als kandidaat vicevoorzitter nog in aanmerking kwamen, iets dat naast Patijn alleen de burgemeester van Bergen op Zoom, Peter van der Velden had dat gedaan. Koole en Olij vonden de huidige situatie dermate uitzonderlijk dat de statuten en reglementen niet leidend zouden moeten zijn in het kader van *fair play*. Het partijbestuur volgde echter de harde lijn geadviseerd door de commissie-Welschen: Olij had zich niet aangemeld en zou dus geen legitieme kandidaat zijn voor het vicevoorzitterschap.⁸⁰ Wanneer het de partijtop uitkomt is het dus wél mogelijk om de regels strak te interpreteren.

Resultaat en reactie

Het congres, als formeel hoogste orgaan binnen de partij, zou uiteindelijk de knopen moeten doorhakken over zowel het vicevoorzitterschap als het voorzitterschap en de andere posities binnen het partijbestuur. De rol van het congrespresidium bleek de eerste dag van het congres leidend. Het hield vast aan de eerdere interpretatie van de statuten en reglementen en onderbouwde dit met een brief van een notaris die niet van tevoren beschikbaar was gemaakt bij de congresstukken. De afgevaardigden accepteerden het hier opvolgende ordevoorstel en de hier uitvloeiende consequenties zonder gemok. Van der Velden werd vicevoorzitter en Olij was *exit*.⁸¹

Koole en Tromp verweten de partijtop later ondemocratisch handelen en ‘spelen met gemerkte kaarten’.⁸² Tromp had zijn kandidatuur inmiddels teruggetrokken ten gunste van Koole, Olij volgde en trok zich ook terug ten gunste van Koole. De reglementaire trucage legde Koole uiteindelijk echter geen windeieren, het congres koos hem met grote meerderheid tot nieuwe voorzitter. Het voorstel van de commissie-Welschen voor de samenstelling van het nieuwe partijbestuur werd verder wel zonder problemen overgenomen door het congres.

⁸⁰ Koole, *Mensenwerk* 25.

⁸¹ Koole, *Mensenwerk* 34-35 en Parool, ‘Kok treurt na zege Koole’ 17-03-2001.

⁸² Parool, ‘Kok treurt na zege Koole’ 17-03-2001.

In een retrospectief zegt Koole 'De PvdA kan dat scherpere sociaaldemocratische profiel het beste bereiken met een democratische ledenvereniging. Een partij waarin de leden serieus worden genomen.'⁸³ Hij had van dichtbij mogen meemaken hoe grote sentimenten binnen een electoraat toch ten dele de wensen van de ervaren elite kunnen tegenwerken. Ondanks de verwoede pogingen van de gevestigde orde om hun voorkeurskandidaat als winnaar uit de bus te laten komen was Koole er uiteindelijk toch in geslaagd.

Om dat te bereiken was wel veel nodig geweest. De partijtop schroomde zich niet in het gebruik van ondemocratische vergadertrucs om haar zin te krijgen. Grotendeels is men daar wel in geslaagd, zo is het enige lid van het nieuwe partijbestuur dat niet volgens de voorkeurslijst was gekozen Koole. Ondanks de roep van het partijbestuur om vernieuwing was er uiteindelijk een opstand van het congres voor nodig geweest om die vernieuwing daadwerkelijk te bewerkstelligen. Als het aan het partijbestuur had gelegen was het establishment-kandidaat Dijksma geworden. Wederom een voorbeeld van de partijelite die wel vernieuwing zegt te willen, maar die vernieuwing krampachtig in eigen handen probeert te houden. In de episode-Koole was dat in ieder geval niet compleet gelukt.

Melkert als kroonprins, opvolger van Kok

Omstandigheden en context

De vraag wie Wim Kok op zou volgen werd steeds relevanter naarmate er meer spanningen binnen het tweede Paarse Kabinet ontstonden. De nieuwigheid van een regering zonder confessionelen was er wel af en de verschillen die de PvdA, VVD en D66 hadden over niet-levensbeschouwelijke kwesties kwamen meer naar de voorgrond.

Binnen de Partij van de Arbeid en in de landelijke pers werd al langere tijd gesproken over de eventuele opvolging van Wim Kok. De eerste vraag was of hij zelf überhaupt nog een termijn door zou willen, de tweede vraag zou dan zijn wie hem moest opvolgen. Wim Kok was als opvolger van Den Uyl toentertijd de meest voor de hand liggende kandidaat, op dezelfde manier als dat Ad Melkert dat nu van Kok was. De samenstelling van de kieslijst gebeurde toen nog via de gewesten, iets waardoor Kok vrij

⁸³ NRC, 'Praatsessies genoeg...; ... maar democratisch?' 10-12-2005.

eenvoudig kon inschuiven. Al gebeurde dat ook niet geheel kritiekloos en was er ook toen moeite met ‘geparachuteerde’ kandidaten.⁸⁴

Kok besloot uiteindelijk in de zomer van 2001 om niet voor de derde keer als lijsttrekker van de PvdA de Tweede Kamerverkiezingen in te gaan. Koole onderschreef in een interview eerder dat jaar nog maar eens dat het congres uiteindelijk de beslissingsbevoegdheid heeft.⁸⁵ Opmerkelijk is Koole’s uitspraak in datzelfde interview over de organisatie richting dat congres: ‘Iedere kandidaat die zichzelf aanmeldt, krijgt van mij in principe alle ruimte om zijn kandidatuur te bepleiten. Maar zelf ga ik geen actieve rol spelen om een soort dans van kroonprinsen te organiseren.’⁸⁶ In zijn memoires onderschrijft hij deze stellingname nogmaals ‘Als mensen het lef niet hebben om hun nek uit te steken, wordt het nooit wat met de partijdemocratie.’⁸⁷

Er valt veel te zeggen voor deze stellingname van Koole. Immers zou een partijleider niet bang moeten zijn om zijn of haar nek uit te steken. Wat hij hier echter buiten beschouwing laat, is het feit dat dit de eerste opvolgingskwestie voor de politiek leider is sinds 15 jaar tevoren Kok Den Uyl opvolgde. Bovendien was Koole de eerste PvdA’er in lange tijd die een aansprekende landelijke functie in de wacht wist te slepen zonder dat hij lid was van het establishment. Het is enerzijds begrijpelijk dat hij opteerde voor een zo soepel mogelijke leiderschapswissel in de aanloop naar de verkiezingen. Maar zou het de *cultuur* van de partijdemocratie niet geholpen hebben wanneer Koole actief op zoek was gegaan naar een uitdager voor Melkert? Die realisatie maakte ook Koole zich, hij schreef: ‘Toch zou het goed zijn om voor de volgende keer na te denken over de mogelijkheid van een ledenraadpleging over het lijsttrekkerschap...’⁸⁸

De discussie woedde in kleine kring aan het einde van augustus 2001 wel binnen de partij. Door Rottenberg werd de suggestie opgeworpen om een partijreferendum uit te schrijven om te kiezen tussen twee door het Politiek Forum aangewezen kandidaten te kiezen. Bart Tromp vond dit op zijn beurt een belachelijk idee, immers heeft het congres reeds de mogelijkheid om te opteren voor welke kandidaat dan ook. Hij zag hier parallellen met de Amerikaanse manier van verkiezen en hield een pleidooi tegen *primaries*. Hij wees hierbij op de perverse vormen die deze vorm van kandideren in de

⁸⁴ Leeuwarder Courant, ‘Forum’ 22-02-1986.

⁸⁵ NRC, ‘Ik ga geen dans van PvdA-kroonprinsen organiseren’; Partijvoorzitter Ruud Koole over de aanloop naar de Kamerverkiezingen’ 05-06-2001.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Koole, *Mensenwerk* 61.

⁸⁸ Koole, *Mensenwerk* 72.

Verenigde Staten had aangenomen. Tromp vreesde voor teveel invloed van geld binnen de PvdA.⁸⁹

Eind augustus kondigde Kok zijn vertrek aan, werd het conceptverkiezingsprogramma gepresenteerd, kondigde Melkert zijn kandidatuur aan en werd *en passant* een crisis voorkomen door het soepel behandelen van een subsidie-affaire op het ministerie van SZW tijdens Melkerts termijn als minister.⁹⁰ Dit ‘huzarenstukje’ leverde de Partij van de Arbeid prijs op van de vakmensen, maar het nodigde ook uit tot kanttekeningen bij de gang van zaken in het kader van de partijdemocratie, zoals ook Koole zelf in zijn memoires schreef:

‘Enerzijds moesten de regels van de interne partijdemocratie worden gerespecteerd en dat betekende dat pas op het congres in december besloten zou worden wie de nieuwe lijsttrekker zou worden. Anderzijds kon het partijbestuur niet tot december wachten met het steunen van Melkerts kandidatuur. Dat zou uitgelegd kunnen worden als twijfel aan zijn kandidatuur. En dus werd die kandidatuur gesteund, maar werd tegelijk door zowel Kok als Melkert en mijzelf [Koole] met nadruk gezegd dat er die week in augustus geen leiderschapswisseling plaatsvond en dat het congres het laatste woord had.’⁹¹

Hier komen de spanningen naar boven tussen het bestaan als politieke massapartij, met beslissingsbevoegdheden bij het congres bestaande uit afgevaardigden, dat niet altijd met de snelheid kan handelen die nodig is voor de ‘politieke werkelijkheid’, de steeds intensievere media-aandacht en langere verkiezingscycli waarbij snelheid is geboden om niet achterop te raken. In dit geval prevaleerde het electoraal belang boven het democratische belang.

Najaarscongres en aanloop naar de verkiezingen

De gecentraliseerde samenstelling van de kandidatenlijst zoals ingesteld onder Rottenberg en Vreeman bleef gehandhaafd. De lijst werd nog wel aan het congres voorgelegd, maar het hele voortraject vond plaats zonder de klassieke inmenging van de

⁸⁹ Parool, ‘Zogenaamd democratisch’ 30-08-2001.

⁹⁰ Het Financieele Dagblad, ‘Mediaweek PvdA daagt andere partijen uit om terug te slaan’ 01-09-2001.

⁹¹ Koole, *Mensenwerk* 72.

gewesten en speelde voornamelijk binnen de kandidaatstellingscommissie. Voor Melkert was uiteindelijk geen tegenkandidaat en de kandidatenlijst werd ‘vrijwel ongewijzigd’ overgenomen.⁹²

De pers schreef over een ‘strak geregisseerde overdracht’: voorzitter Ruud Koole had dat afgelopen week al voorspeld. Zelf wees hij na afloop nog op de steun van het congres voor de zweeftrein naar het noorden en de afwijzing van de privatisering van Schiphol. Daar had het congres toch, onverwacht, wijzigingen aangebracht in het verkiezingsprogramma. Maar dat waren, nadat congresleden vrijdag een vergeefse aanval hadden gedaan op de aftrek van de hypotheekrente, ondergeschikte punten.⁹³

De aanloop naar de verkiezingen leek kortom soepel te verlopen. Mogelijk pijnlijke punten als de subsidie-affaire bij SZW en de bouwfraude hadden weliswaar voor een kleine deuk in het imago gezorgd, maar in de peilingen lag men toen nog op koers om de grootste te worden. Bovendien had men zojuist een leiderschapswissel zonder noemenswaardige hobbels bewerkstelligd.

Rapportages achteraf

Omstandigheden / context

Ondanks de soepel verlopen voorbereidingen en aanloop verliepen de verkiezingen desastreus voor de Partij van de Arbeid. De PvdA verloor 22 zetels en daalde van 45 tot 23 zetels. Vier maanden later bracht de Werkgroep Politiek Inhoudelijke Koers het rapport ‘De kaasstolp aan diggelen’ uit. Deze werkgroep stond onder voorzitterschap van Margreeth de Boer. Eveneens kwam het rapport ‘Onder een gesloten dak groeit geen gras’ uit, het werk van de werkgroep Organisatie en Politiek Cultuur onder voorzitterschap van Hans Andersson.

Zoals de namen van de desbetreffende werkgroepen al doen vermoeden was het doel van de commissie-De Boer om in te gaan op de inhoudelijke aanleidingen van de verkiezingsnederlaag, en het doel van de commissie-Andersson om te kijken naar de organisatorische oorzaken.

⁹² Koole, *Mensenwerk* 111.

⁹³ Parool, ‘PvdA-overdracht strak geregisseerd; Lijsttrekker Melkert is harder, politieker dan Kok’.

Rapport De Boer 'De kaasstolp aan diggelen'

Al in het voorwoord van het rapport van de commissie-De Boer is te zien dat deze commissie haar taak breder wil trekken en zich ook bezig gaat houden met bredere thema's rondom de PvdA: 'voorbij eigen boezem en boetekleed'.⁹⁴

De analyse begint dan ook met een beschouwing van de afgelopen campagne en de aanloop daartoe. Campagnestrategie en -organisatie vallen niet binnen de hoofdvragen van deze scriptie, maar er zit een aantal interessante consequenties aan strategische keuzes die gemaakt zijn. Zoals bekend was Melkert pas op het congres van december 2001 bekrachtigd als lijsttrekker. De campagnestrategie die al voor die bekrachtiging was opgesteld voorzag echter al in een 'verbreding rond Ad Melkert'. Het was dus eigenlijk geen eens een optie dat iemand anders dan Melkert Kok zou opvolgen.⁹⁵

De commissie-De Boer zag de voorzittersstrijd met Koole als winnaar als een uiting van het ongenoegen richting het Haagse establishment en de professionele campagne-experts.⁹⁶ Wel plaatst het de kanttekening die ook Koole maakt in zijn memoires bij het ledenblad *Pro & Contra* dat na het voorjaarscongres van 2001 – het congres waar Melkert nog niet gekozen was of zich kandidaat had gesteld – kopte: 'Ad Melkert staat er'.⁹⁷ Een consequentie van de sterk personalistische wijze van campagnevoeren die de Nederlandse politiek al langer kenmerkte.⁹⁸ Bovendien een aanwijzing dat de externe campagne voor de Kamerverkiezingen al begonnen was, en de interne verkiezingen alweer oud nieuws waren.

Op datzelfde voorjaarscongres zou ook een nieuw beginselprogramma worden aangenomen. De commissie-De Boer zag dat beginselprogramma als een belangrijk fundament van de Partij van de Arbeid. Zij zag de gang van zaken als een symptoom van een partij die er onderling niet meer kon uitkomen, waar veel onderwerpen taboe waren en fris *out-of-the-box* denken niet meer bij de partijcultuur hoorde. Deze lijn van redeneren werd in de hoofdstukken over de inhoudelijke zwakheid van de PvdA als leidraad gebruikt.⁹⁹ De voorzichtigheid van de lijst en van het verkiezingsprogramma

⁹⁴ M. de Boer (vz), *De kaasstolp aan diggelen: De PvdA na de dreun van 15 mei* (Amsterdam 2002) 4.

⁹⁵ Ibid. 9.

⁹⁶ Ibid. 10.

⁹⁷ Ibid. 10.

⁹⁸ Ph. van Praag, *Socialisme en Democratie*, 'De campagnepaniek van intellectueel Nederland' 59:2 (2002) 4-9, aldaar 4-5.

⁹⁹ De Boer, *Kaasstolp* 10.

werd gezien als symptoom van de verstarde discussie- en debatcultuur binnen de partij.¹⁰⁰

Dat het nieuwgekozen partijbestuur en diens voorzitter op een rijdende trein moesten springen wat betreft de belangrijkste verkiezingscommissies werd ook als problematisch ervaren. De kandidaatstellings-, campagne- en verkiezingsprogrammacommissies waren reeds samengesteld en ook al zat de partijvoorzitter daar als *qualitate qua* lid in, de legitimiteit van deze commissies was een stuk groter geweest wanneer zij was samengesteld door een partijbestuur met een mandaat van het congres, en niet een partijbestuur met een ad interim voorzitter.¹⁰¹

De organisatie van de campagne werd besproken met amper een positief woord. De enorme exogene krachten werden door de commissie zeker erkend, maar het team van campagne-professionals en Ad Melkert kregen er allemaal flink van langs. De inhoudelijke en strategische fouten zijn voor deze scriptie hoewel interessant toch irrelevant. Vooral de organisatie en de besluitvormingscultuur zijn aangewezen als pijnpunten: 'Veel werd bilateraal en informeel, buiten de formeel eindverantwoordelijke voorzitter van het PvdA-bestuur om, besloten en bedisseld.'¹⁰² De gekozen partijvoorzitter werd kortom aan alle kanten voorbij 'gemanaged' door professionele campagnemanagers en insiders die niet waren neergezet door een partijbestuur met een actief democratisch mandaat.

Wat volgt is een aanklacht tegen de moderne campagnepartij. De commissie schreef dat de campagnes van 1994 en 1998 nog tamelijk goed verliepen dankzij een populaire lijsttrekker, maar dat de campagneprofessionals die hem omringden niet de trends die belangrijk werden in de aanloop naar de verkiezingen van 2002 konden signaleren. Bovendien waren er significante fouten gemaakt door het team, juist het soort vermijdbare fouten dat een zorgvuldig opgezette professionele campagne volgens het Greenpeace-model zou moeten vermijden. Hierbij noemde de commissie onder andere het ontbreken van anticipatie op de niet charismatische Melkert, de ambivalente positionering ten opzichte van de Paarse kabinetten en een te naar binnen gerichte campagne, waarbij men Melkerts imago als Haags professional bij uitstek niet onderkende.¹⁰³

¹⁰⁰ Ibid. 13

¹⁰¹ Ibid. 11.

¹⁰² Ibid. 15.

¹⁰³ Ibid. 16-18.

Het campagneapparaat was voorgaande jaren al sterk gegroeid, in de aanloop richting de verkiezingen werd de stem van de campagneprofessionals alsmaar groter. Het democratisch proces binnen de partij was ondergeschikt geworden aan de wens om verkiezingen te winnen. Diezelfde wens om te winnen, gecombineerd met de intensivering van Nederlandse verkiezingscampagnes, werd gebruikt als redenering om het aantal professionals uit te breiden en meer macht geven. Het is een schoolvoorbeeld van Michels' idee dat een groeiend centraliserend en bureaucratisch systeem zichzelf verantwoord door zich te beroepen op ervaring en de noodzaak van eenheid om op die manier efficiënt te kunnen handelen.¹⁰⁴

De grote aandacht die in het rapport besteed werd aan het imago van Melkert kwam de commissie ook op kritiek te staan. Niet in de laatste plaats van Melkert zelf.¹⁰⁵ Ook in latere beschouwingen op het verloop van de campagne en de behandeling ervan werd de focus op Melkert 'makkelijk' genoemd, de rol van Kok werd daar zwaarder gewogen.¹⁰⁶ Zo zou de oud-premier de regie strak in handen gehouden willen hebben. Toenmalig partijvoorzitter Van Hees deed nog wel een kleine poging de procedure open te breken, maar Melkert werd zonder al teveel tegenstand doorgedrukt door Kok.¹⁰⁷ Dit is te interpreteren als de smalle Haagse elite die haar wil doordrukte, langs de door de leden gekozen partijvoorzitter. Dat de vertegenwoordigers van de leden dit vervolgens op het congres bekrachtigden zonder tegenspraak is veelzeggend voor het gebrek aan georganiseerde tegenmacht ten opzichte van het kader.

Er was dus wel een instituut binnen de partij waar in theorie tegenmacht uitgeoefend kon worden: het congres. Het probleem met het congres is dat wanneer de leden zich onderling niet kunnen organiseren, van te voren of tijdens het congres, er geen macht uitgeoefend kan worden. Koole lijkt deze opvatting van een georkestreerd congres te delen. Als een geatomiseerde groep meer macht wordt gegeven dan slaat deze macht simpelweg door naar de partijtop.¹⁰⁸ Hij hield dit als onderdeel van een betoog tegen een direct ledencongres, maar dezelfde conclusie is te trekken voor een afvaardigingscongres dat zich niet van tevoren weet te organiseren, maar laat leiden

¹⁰⁴ R. Michels, *Political parties* 192.

¹⁰⁵ Brief geraadpleegd uit: J. de Vries en S. van der Lubben, *Een onderbroken evenwicht in de Nederlandse politiek* (Amsterdam 2003) 157-164.

¹⁰⁶ A. Schulte en B. Soetenhorst, *De achterkamer: Het drama van de PvdA 1998-2002* Tweede Druk (Amsterdam 2002) 198-199.

¹⁰⁷ Schulte, *De achterkamer* 199-201.

¹⁰⁸ Gesprek Ruud Koole.

door een smalle elite. Zonder een cultuur van *checks and balances* en georganiseerde tegenmacht is het erg ingewikkeld om deze ook daadwerkelijk te hebben.

De grootste oorzaak van deze mislukte campagne werd door de commissie gevonden bij het eroderen van een partijcultuur waarbij er discussie en debat mogelijk is. De twaalf regeringsjaren, waarvan acht als grootste partij, hadden het gros van de besluitvorming binnen de partij over politieke zaken verplaatst 'naar de smalle top aan het Binnenhof, ten kost van PvdA-bestuur en de Kamerleden.'¹⁰⁹ De campagne-logica waarbij duidelijkheid en snelle beslissingen van het grootste belang waren en andere (middel)lange termijn overwegingen zoals transparantie, discussie en reflectie ging alle besluitvorming overheersen. Het contact met de kiezer werd verloren, er waren geen voelsprietten meer binnen de partij. 'In twaalf jaar meeregeren is de PvdA veel van haar interne openheid, debatacultuur en interne democratie kwijtgeraakt' wordt geconcludeerd middels een citaat van Joop van den Berg.¹¹⁰ Men stelt dat:

*'De PvdA is in de afgelopen periode niet alleen een bestuurderspartij maar ook een campagnepartij geworden: een partij waarin de financiële en personele middelen geconcentreerd gericht worden op de verkiezingscampagnes; waarin campagnes worden beschouwd als het ultieme contact met de kiezer annex burger, liefst in focusgroepen bijeen; en waarin verkiezingscampagnes worden gezien als enig overgebleven functie van de partijorganisatie (de partij als kiesvereniging).'*¹¹¹

Door die focus op verkiezingen en professionele manieren van dataverzameling over de wensen van de kiezers en burgers verschoven de oren en ogen van de partijelite naar focusgroepen en peilingen, waar dit voorheen bewerkstelligd werd met ledencontact. Ledencontact was niet meer nodig omdat leden binnen de partij 'gemanaged' konden worden, de lijst en het programma kwamen er immers toch wel vrijwel ongeschonden doorheen.

Als oplossing zag de commissie een verplaatsing van de gerichtheid op verkiezingscampagnes en die campagnes als enige datapunt naar 'systematische maatschappelijke verkenningen'.¹¹² Terugkeren naar de situatie uit een geïdealiseerd

¹⁰⁹ De Boer, *Kaasstolp* 19.

¹¹⁰ Ibid. 20.

¹¹¹ Ibid. 21.

¹¹² Ibid. 21.

verleden waar ledendemocratie er nog toe deed ziet de commissie als onmogelijkheid door de sterk veranderde samenleving met enorme media-invloeden.

Deze twee voorgaande alinea's laten duidelijk zien dat men de idee van een massapartij verlaten heeft, zelfs als ambitie. Er wordt kritiek geleverd op het feit dat focusgroepen en opiniepeilingen leidend zijn geworden als richtingwijzers voor de partij. Maar de commissie ziet vervolgens deze systematische maatschappelijke verkenningen als een remedie. Een erkenning dat de toeschouwersdemocratie van Manin aan de gang is, ook bij de Partij van de Arbeid, en men lijkt het tij te willen keren.¹¹³ De wijze waarop is alleen compleet onduidelijk, en lijkt hier niet dieper te gaan dan onwenselijke termen te vervangen door jargon.

Voorts gaat het rapport in op inhoudelijke dilemma's waar de Partij van de Arbeid een antwoord op moet vinden. Dilemma's die voorheen niet te beantwoorden waren vanwege de gesloten debatcultuur en de reflex om ten bate van de campagne lastige onderwerpen te pacificeren. Deze beschouwingen van de commissie vallen voor deze scriptie wederom onder de noemer interessant maar irrelevant, met één frappante uitzondering, waar de commissie spreekt over de inrichting van het (landelijk) democratisch bestuur: 'De PvdA is eigenlijk buitengewoon ambivalent gebleven over de agenda voor democratische vernieuwing. Van harte ging het nooit. Achter de sociaaldemocratische twijfel gaan diepgaande meningsverschillen schuil.'¹¹⁴

Deze diepe meningsverschillen en de onmogelijkheid om er uit te komen vormen een steeds groter probleem. Zeker wanneer snelle en grote maatschappelijke veranderingen zich aandoen, en er voorlopig nog geen einde in zicht lijkt. De spagaat waarin de Partij van de Arbeid zich bevindt is erg ingewikkeld. Men leunde altijd op een coalitie van lager opgeleiden en hoger opgeleiden. De verschillen tussen deze groepen zijn echter steeds verder aan het groeien. Globalisering creëert nieuwe groepen winnaars en verliezers binnen de landsgrenzen, met steeds verder uiteenlopende resultaten. De PvdA lijkt door haar gebrek aan richting en verhaal over deze situatie deze beide groepen te verliezen.¹¹⁵

Samenvattend leek men de oorzaak van de electorale nederlaag van 2002 te zien bij de afstand tot de gewone kiezer en ook tot de intelligentsia. De interne gerichtheid en

¹¹³ Nederlandse term ontleend aan: J. de Beus, *Na de beeldenstorm: een beschouwing over de werking van de toeschouwersdemocratie in Nederland* (Amsterdam 2002).

¹¹⁴ De Boer, *Kaasstolp* 37.

¹¹⁵ F. Becker en R. Cuperus, *Verloren slag: de PvdA en de verkiezingen van november 2006* (Amsterdam 2007) 21-22.

de focus op besturen leed tot grote bekendheid met het Binnenhof maar grote onbekendheid met de rest van het land. Melkert wordt persoonlijk niets verweten, hij werd gezien als de unaniem verkozen lijsttrekker die een exponent was van de hele PvdA op dat moment.¹¹⁶

Bij deze conclusie van 'Melkert als exponent' vergeet de commissie-De Boer echter te noemen dat Melkert ook de enige kandidaat was, bovendien werd hij niet unaniem gekozen door de hele partij, maar door de vertegenwoordigers op het congres. Zoals eerder gezegd had Ruud Koole zelf niet de behoefte gevonden om extra kandidaten aan te moedigen. Het kwam sowieso wel goed uit, in de aanloop richting de verkiezingen. Het was wederom de angstcultuur die tot de beslissing leed om alles zo soepel mogelijk te willen laten verlopen. Liever even geen ingewikkelde lijsttrekkerstrijd, want er komen verkiezingen aan. Een analyse met bijbehorende conclusie die achteraf beide onjuist bleken. Bovendien is er met die logica zelden tot nooit ruimte om ingewikkelde problemen aan te pakken. Want hoewel in Nederland – zeker toentertijd – de '24-hour-newscycle' nog niet bestond was er altijd wel enige vorm van verkiezing om de hoek, waren het de Provinciale Staten niet, dan waren het het Europees Parlement of de Gemeenteraden wel.

De werkgroep erkende in haar aanbevelingen zelf al dat men sprak in algemeenheden. Dit verklaarde ze door het korte tijdsbestek waarin de commissie moest opereren. Ze was gericht op het 'doorbreken van een gesloten, bleke en soms onaangename partijcultuur', gekeken naar de bittere reacties op het rapport leek die analyse terecht.¹¹⁷ De reacties die het rapport opriep leken er niet op te duiden dat het rapport daarbij veel geholpen heeft. De commissie wilde een selectie van volksvertegenwoordigers die breder zou moeten kijken dan het Binnenhof, die weet te luisteren en te overtuigen. De commissie wilde het Politiek Forum ombuigen in een 'partijparlement'[sic] en '[e]en bestuurscultuur waarin interne en externe bestuurlijke integriteit het wint van puur strategisch gedrag, procedureel gerommel en achterkamertjespolitiek.'¹¹⁸ Voor concrete aanbevelingen op het gebied van partijorganisatie werd doorverwezen naar het rapport 'Onder een gesloten dak groeit geen gras', gezien het feit dat men zich in dit rapport toch vooral diende uit te spreken over inhoudelijke en programmatische kwesties.

¹¹⁶ De Boer, *Kaasstolp* 41.

¹¹⁷ Ibid. 42.

¹¹⁸ Ibid. 43.

Rapport Andersson 'Onder een gesloten dak groeit geen gras'

Het rapport dat tot stand is gekomen onder het voorzitterschap van Hans Andersson had een andere insteek dan het rapport van de commissie-De Boer. Het rapport van de commissie-Andersson had als opdracht: '[g]eeft aan wat er mis ging in de organisatie en cultuur van de partij en doet voorstellen voor verbetering'.¹¹⁹ De primaire onderzoeksmethode van deze commissie was praten met betrokken mensen binnen en buiten de partij, gezien de indrukwekkende lijst aan mensen die bedankt worden aan het begin van het rapport lijkt dat goed gelukt.

Ook in dit rapport was de belangrijkste conclusie dat het miszit met de partijcultuur: '[s]teeds was de hoofdlijn: leden en sympathisanten zijn te interesseren, te betrekken en te mobiliseren, mits de PvdA het op een moderne manier weet te organiseren. Niet één soort lidmaatschap, maar vele soorten'.¹²⁰ Directe communicatiemiddelen moeten dit gaan faciliteren. De analyse en de oplossing lijken beide op die van Rottenberg tien jaar tevoren. De titel van het rapport refereerde naar de politieke cultuur, die moet groeien en kan niet opgelegd kan worden van bovenaf.

De samenstelling van de commissie en de inhoud van het rapport sloten niet geheel aan. De commissie bestond toch uit vooral politieke veteranen, waarbij alleen Jet de Ranitz geen volksvertegenwoordiger was (geweest). De commissie had veel mensen gesproken, maar ook zonder cherrypicking springt de grote hoeveelheid voormalige en toekomstige partijprominenten eruit.

De commissie-Andersson rapporteerde zoals haar voorzitter bekend staat, open en hard.¹²¹ Het hoofdstuk 'Wat er mis ging' somt puntig op waar het misging, waarbij de volgende punten eruit sprongen wat betreft hun relevantie met partijdemocratie. De kiezer vond de PvdA: te bestuurlijk en te geïsoleerd; te weinig betrokken; reageert gemakzuchtig en opportunistisch; doet teveel aan baantjesjagerij en ziet te vaak persoonlijke macht als doel in plaats van middel. Het actieve kader, de leden en sympathisanten vonden dit bezwaarlijk: *regenteske cultuur, besloten kleine kringen, concentratie feitelijke macht langs informele lijnen; veel macht in slechts enkele handen; onvoldoende sturing op samenhang en actieve instemming/draagvlak geledingen; overvleugeling lokale initiatieven door landelijke, zeer smalle top; ontoegankelijkheid*

¹¹⁹ H. Andersson (vz), *Onder een gesloten dak groeit geen gras* (Amsterdam 2002) 4.

¹²⁰ Ibid. 4.

¹²¹ Volkskrant, 'Adviseur Hans Andersson geldt als open, maar ook als hard' 07-09-2000.

landelijke top voor signalen en (veronderstelde) sfeer arrogantie en betweterigheid; *onduidelijk, niet transparante menings- en besluitvormingsprocessen*; onheldere rolverdeling tussen geledingen; manipulatie niet schuwend, uitschakelijking kritische oppositie; *Politiek Forum en Adviesraad verenigingszaken onvoldoende gebruikt als nieuwe voertuigen in partijdemocratie; onvoldoende vertrouwen in de noodzaak van bloeiende, kritische oppositie via kanalen van de partij en leden*; Het partijbureau schiet tekort door: oriëntatie op de machtigste besloten kringen; te smalle, moeilijk toegankelijke top; ontbrekend dualisme; verkeerde ambitie om als fractie(top) de partij te willen sturen.¹²²

De commissie benoemde ook de voorgaande rapporten die opriepen tot partijvernieuwing expliciet. Zij maakte ook de kanttekening dat deze rapporten vaak weinig bewerkstelligen, zo had bijvoorbeeld het rapport van de commissie-Brouwer wel het Politiek Forum ingesteld, maar dit Politiek Forum had maar weinig opgeleverd. ‘Het probleem is niet,’ schreef de commissie-Andersson, ‘dat we niet weten dat het anders moet; het probleem is dat wij niet weten dat wij het zelf niet anders kunnen’.¹²³ Men wilde niet dat ook dit rapport in de spreekwoordelijke la verdween. Nederlandse politieke ‘probleemoplossing’ leunt ten dele immers vaak op depolitisering en ontwapening van een probleem door het in een commissie te schuiven, een oplossing die vaak werkt maar op de lange termijn tot gevolg kan hebben dat structurele problemen blijven liggen.¹²⁴

Deze commissie wilde dat standpunten in de ‘Haagse arena’ ingenomen zouden worden op basis van ‘discussies, debatten en referenda onder de leden en sympathisanten in het land’, vooral de roep om referenda was vergaand.¹²⁵ In dit rapport werd verder niet ingegaan op de concrete implementatie, later in het rapport werd wel gepleit voor een correctief referendum bij ‘zwaarwegende bezwaren tegen de door beroepspolitici gekozen hoofdlijnen’.¹²⁶

Interessant is dat men verder bouwde op de notie van een ledenpartij die verdergaat dan de klassieke ledendemocratie die het rapport-De Boer ook al verwierp. Leden waren van het grootste belang binnen de partij, maar ze moesten hun invloed verveelvoudigen door moderne ICT-infrastructuur en -organisatie. Op kritieke

¹²² Andersson, *Gesloten dak* 7-10.

¹²³ Ibid. 11.

¹²⁴ Andeweg, *Governance and politics* 32-33.

¹²⁵ Andersson, *Gesloten dak* 13.

¹²⁶ Ibid. 18.

momenten, selectie van vertegenwoordigers en verkiezingsprogramma, moest de ledeninvloed doorslaggevend zijn.

De commissie putte hier voorbeelden uit organisaties als NOVIB, Natuurmonumenten en Greenpeace. De binding die zij daar constateerden tussen de leden en de organisaties met daaromheen een professionele organisatie dienden als inspiratie en ideaalbeeld voor de commissie om de PvdA-leden meer invloed te laten hebben binnen de partij.¹²⁷ Dit stond haaks op de mening van iemand als Bart Tromp die juist in dit soort organisaties zijn schrikbeeld zag, de afkalving van ledenmacht door de partij te organiseren via het Greenpeace-model.

Het rapport beschreef evenals de commissie-De Boer dat inhoudelijke vernieuwing niet kon zonder organisatorische veranderingen. In tegenstelling tot voorgenoemde commissie beschreef dit rapport vooral de benodigde organisatorische veranderingen met significante implicaties voor de interne partijdemocratie. De leden werden gezien als hoeksteen van de partij en de commissie-Andersson trok daar ook de organisatorische conclusies uit. Zowel de partijvoorzitter als de partijleider moest direct door de leden gekozen worden – hiervoor wilde men heldere en niet-overlappende rollen, om zo het machtsevenwicht te bewaken en ongewenste machtsconcentraties te vermijden. Woordvoerders over landelijke kwesties werden gekozen door de leden. Overwogen werd om het aantal kiezers bij de verkiezingen leidend te laten zijn voor de uiteindelijke volgorde van de PvdA-lijst. Er moest een kiezerspas komen, zodat sympathisanten van buiten de partij konden meebeslissen over de lijsttrekker en de lijst. Alle vormen van getrappt stemrecht moesten worden geschrapt, alles moest direct worden gekozen, de gekozenen moesten zo continu hun mandaat verdienen en verdedigen. Er moesten continue peilingen plaatsvinden om te voelen wat er leefde onder het volk en de leden.¹²⁸

Naast de focus op moderne manieren van dataverzameling betreffende opinies, zoals ook de commissie-De Boer voorstond, springt eruit dat er een grote wens was voor direct gekozen personen. Alle getraptheid moest uit het stelsel en de leden moesten het direct voor het zeggen krijgen, wat betreft personen. De invoering van een dergelijk stelsel betekende echter niet automatisch meer democratie. Het kan gezien worden als

¹²⁷ Ibid. 13.

¹²⁸ Ibid. 15-20.

een tegenpool van het soort collegiaal bestuur dat Nederland al eeuwenlang kenmerkt, een ondermijning van de inhoud en een concessie aan de mediademocratie.¹²⁹

Het lijkt kortom op een versie van democratie die niet veel dieper gaat dan ‘de meeste stemmen gelden’, waarbij voorbij wordt gegaan aan andere vormen van democratie, in eerste instantie de representatieve democratie, maar bijvoorbeeld ook de deliberatieve democratie.¹³⁰ Het is alsof de commissie Michels’ beschrijving van oligarchisering heeft gebruikt als een routebeschrijving: het creëren van een ongeorganiseerde massa, met daarboven een bureaucratie met groot mandaat. Wat frappant is want juist de massa heeft zich ook laten meeslepen door het enthousiasme over Melkert, en juist die professionals worden bekritiseerd door de commissie. De problemen die gevonden waren tijdens de analyse worden in de conclusie voorgeschreven als oplossing.

De schuld werd duidelijk bij de partijtop en de professionals gelegd: ‘de trap wordt van bovenaf schoon geveegd en niet andersom. Professionals hebben een veel grotere verantwoordelijkheid in deze beweging dan alle anderen!’.¹³¹ Zo vond de commissie bovenal dat de partijcultuur hersteld moest worden. Debat en open discussie moesten worden aangemoedigd in plaats van worden ontmoedigd. Het moest helder en transparant zijn hoe besluitvorming tot stand komt, daarmee moet informele macht flink worden ingeperkt.

Samenvattend stelt deze commissie diverse verstrekkende voorstellen voor. Rechtstreeks gekozen kandidaten voor volksvertegenwoordigende posities, ook door niet-leden. Referenda binnen de partij. Het schrappen van getrapte verkiezingen. De achterliggende gedachte bij dit alles is openheid, transparantie en duidelijke legitimering van de gekozen vertegenwoordigers. Iets dat volgens de commissie ontbrak de afgelopen jaren.

Reacties en consequenties

De reacties op de rapportage van de commissie-De Boer waren uitermate fel. Vooral de partijtop had er grote problemen mee. Binnen het partijbestuur gingen stemmen op om het gehele rapport maar niet te publiceren. Vooral de focus van het eerste deel van het

¹²⁹ B. Tromp, *Socialisme en democratie* 59:12 (Amsterdam 2002), ‘Het virus van de plebiscitaire democratie’ 31-34, aldaar 34.

¹³⁰ A. Gutmann en D. Thompson, *Why deliberative democracy?* (Princeton 2004).

¹³¹ Andersson, *Geslotendak* 20-22.

rapport op de campagne viel slecht, men vond dat er teveel over personen gesproken werd. Het tweede deel waar ingegaan werd op de achterliggende problemen en inhoudelijke kwesties werd te licht en te weinig sturend gevonden.¹³²

Het rapport lekte voortijdig en de Volkskrant had als eerst een externe interpretatie van het rapport. De krant berichtte zoals het partijbestuur vreesde vooral voor de persoonlijke kritieken. Koole en Melkert waren volgens de interpretatie de grootste schuldigen aan de campagne.¹³³ Margreeth de Boer reageerde op haar beurt in een volgend bericht op de kritieken die zij had gekregen, zij ziet de reactie van de partijtop als typerend voor de huidige partijcultuur.¹³⁴

Melkert had reeds een openbaar gemaakte brief richting het partijbestuur geschreven, nadat hij al eerder inzicht had gehad in een concept van het rapport van de Commissie-De Boer.¹³⁵ Melkert gaat hier – helaas – alleen in op de analyse van de campagne en gaat voorbij aan de voorstellen die de commissie doet omtrent partijcultuur en –democratie. De zienswijze van Melkert dichtte meer invloed toe aan exogene krachten, waarbij hij zijn eigen aandeel in de campagne absoluut niet ontkent, en wees ook op pan-Europese moeilijkheden van sociaaldemocratische zusterpartijen.

Bijval kreeg de commissie van Ronald Plasterk¹³⁶, die de boosheid van de PvdA-top niet op zijn plek vond.¹³⁷ Plasterks voor interne democratie meest relevante conclusie is dat de reacties vanuit de partijtop vooral een indicatie was van het feit dat er inderdaad, zoals de commissie stelde, nog heel wat mis was met de partijcultuur.

Reacties op het rapport van de commissie-Andersson waren beperkt. Koole vond het een degelijk werk maar stelde dat er weinig vernieuwends tussen zat. Hij stelt dat voorbereidingen voor ledenraadplegingen al in gang waren gezet en doet het daarmee af.¹³⁸ Ook in de publiciteit is weinig terug te vinden over het rapport. Waarmee de analyse die het rapport aan het begin maakte ook voorspellende waarde had, het was in de la beland.

¹³² Koole, *Mensenwerk* 186-192.

¹³³ Volkskrant, 'Stuurloze PvdA' 25-09-2002.

¹³⁴ Parool, 'PvdA-ruzie om rapport escaleert; De Boer hekelte houding partijtop' 26-09-2002.

¹³⁵ Brief geraadpleegd uit: J. de Vries en S. van der Lubben, *Een onderbroken evenwicht in de Nederlandse politiek* (Amsterdam 2003) 157-164.

¹³⁶ Toentertijd vooral bekend om zijn columns, vanaf 2007 zou hij landelijk als PvdA-politicus actief worden.

¹³⁷ Volkskrant, 'Misplaatste boosheid PvdA-top' 27-09-2002.

¹³⁸ Koole, *Mensenwerk* 186-192.

Zo bezien was het rapport van de commissie-De Boer uiteindelijk succesvoller te noemen in het veroorzaken van beweging binnen de partij. Door de opschudding die het veroorzaakte door de initiële interpretatie van een hoogst kritisch rapport over personen was uiteindelijk de schijnwerper alsnog terechtgekomen op wat de commissie als grootste probleem beschouwde binnen de partij: de neiging om al het debat over lastige zaken te mijden en de reflex van de partijtop om bij lastige zaken het geheel buiten de publiciteit en intern op te willen lossen.

Er zou wel een directe verkiezing voor een nieuwe lijsttrekker aankomen. Het is alleen sterk de vraag of dit de verdienste was van een van beide commissies. Het besluit en het initiatief om deze ledenraadpleging daadwerkelijk door te voeren lag immers bij de partijvoorzitter. Een partijvoorzitter die zich in dit geval van tevoren al had gecommitteerd aan meer democratie binnen de partij. Beide rapporten laten zich dan vooral kenmerken in de wijze waarop de reacties bevestigend zijn voor hun analyse: reacties op de vorm, het proces en de personen, met daarbij de reflex deze vooral intern te houden en vooral niets ingrijpend te veranderen.

De eerste direct gekozen lijsttrekker: Wouter Bos

Omstandigheden en context

Nadat Melkert was afgetreden was er een nieuwe fractievoorzitter nodig. Na enige discussie werd intern besloten dat er voor een beperkte periode een volwaardige vervanger gevonden moest worden, op een later tijdstip zou er een open leiderschapsverkiezing kunnen komen, maar voor nu werd rust bepleit. Jeltje van Nieuwenhoven werd beschouwd als de beste kandidaat hiervoor. Later zou men zoeken naar een duurzame oplossing.¹³⁹

Koole beschrijft in zijn memoires een korte maar hevige strijd die Van Nieuwenhoven leverde om haar tijdelijke fractievoorzitterschap om te buigen tot een duurzaam voorzitterschap op lange termijn. Deze pogingen liepen uiteindelijk op niets uit, bij de uiteindelijk gerealiseerde verkiezingen deed Van Nieuwenhoven niet eens mee. Op termijn werd een ledenreferendum op relatief korte termijn ook binnen de fractie als beste opvolgingsprocedure beschouwd.¹⁴⁰ De steun van de fractie in deze

¹³⁹ Koole, *Mensenwerk* 174-178.

¹⁴⁰ Ibid.

kwestie was cruciaal. Er was immers geen formeel mechanisme om de fractie te dwingen om bepaalde keuzes te maken.

Het Politiek Forum zou ook een uitspraak doen over het verdere verloop van de procedures. Tromp pleitte op dit Forum voor een besluitvormingsproces binnen de traditionele geledingen van de partij, hij was immers nooit een voorstander van plebiscitaire besluitvorming geweest. Zijn betoog ten spijt werd uiteindelijk toch een uitspraak gedaan om in het najaar van 2002 een ledenraadpleging te doen. Koole was hier als partijvoorzitter erg blij mee, want hij was groot voorstander van meer interne partijdemocratie, bovendien zag hij deze vorm van verkiezing door de leden als goed tegenwicht ten opzichte van de traditionele partijtop.¹⁴¹

Verloop

Door het vallen van het kabinet Balkenende-I werd de verkiezing alsnog breder getrokken dan alleen de fractie, het ging nu immers om het kandidaatlijsttrekkerschap. Van de zittende Kamerleden was al duidelijk dat Wouter Bos mee zou doen, evenals Klaas de Vries en Jeltje van Nieuwenhoven. Als enige serieuze kandidaat van buiten de fractie besloot de Leidse politicoloog Jouke de Vries een poging te wagen. Minder serieuze kandidaten waren er ook. Deze werden echter door Koole ten sterkste afgeraden om mee te doen. Hiertoe waren geen formele middelen, slechts Koole's overredingskracht. Met die ervaring in het achterhoofd is er sindsdien altijd een marginale toets geweest. Bij de volgende leiderschapsverkiezingen zou een kandidaat minstens 50 handtekeningen van partijgenoten verzameld moeten hebben om mee te mogen doen.¹⁴²

Besloten was om het *AlternativeVote System* als model te gebruiken. Hierbij rangschikt de kiezer alle kandidaten naar voorkeur en kan ook bij uitslagen waar geen absolute meerderheid bereikt is een winnaar gevonden worden. Het systeem is echter niet zonder controverse, omdat het nogal ondoorzichtig kan zijn wanneer meerdere stemrondes nodig zijn. Dit was echter niet het geval bij deze verkiezingen. Wouter Bos won in de eerste ronde met absolute meerderheid van zijn drie opponenten en kon zich als lijsttrekker gaan opmaken voor de verkiezingen.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Ibid. 214.

Het contrast met de totstandkoming van Bos' eerste plek op de lijst en de wijze van Melkerts uitverkiezing was groot. Niet alleen was Melkert getraptd gekozen, via het congres, het was ook al enige tijd duidelijk dat hij als 'kroonprins' Wim Kok zou opvolgen. Bovendien was Melkert de enige kandidaat. Ook Melkert had zich moeten bewijzen om bovenaan de lijst te komen. Hij werd alleen beoordeeld op andere competenties, zo had hij zich laten zien als uitstekend machtspoliticus, het establishment was van Melkert overtuigd en dat maakte het tot een gedane zaak. Bovendien waren er ook geen tegenkandidaten naar voren gekomen. Bos daarentegen moest zichzelf verkopen in een directe concurrentiestrijd met drie serieuze opponenten.

Hiermee leek een nieuwe toon gezet. Het zou nog moeten blijken of de ingezette ambitie van open en transparante leiderschapsverkiezingen ook doorgezet kon worden zonder dat daar een grote politieke schok aan vooraf was gegaan. Bovendien was de partijvoorzitter uiteindelijk degene die de doorslag had gegeven om deze directe verkiezingen door te zetten. Zoals eerder te zien was bij de partijvoorzittersverkiezingen heeft het zittende partijbestuur en kader nog steeds veel mogelijkheden tot invloed bij het verkiezingsproces. Met deze constructie, die sterk leunde op de welwillendheid van individuen en omstandigheden, was het dan ook maar zeer de vraag of deze trend richting meer openheid en democratie op lange termijn duurzaam zou blijken.

Hoofdstuk 4: 2005-2012

Het voorlaatste hoofdstuk begint chronologisch iets na daar waar het derde eindigde. Wouter Bos was inmiddels gekozen tot lijsttrekker en hij ging in 2003 na de val van het Kabinet Balkenende-I de verkiezingen in. Dit hoofdstuk behandelt in vier delen de volgende onderwerpen: Ruud Koole had de partij vier jaar geleid en draagt het stokje over, de procedure was inmiddels gestandaardiseerd. Als reflectie op de roerige jaren die de partij achter de rug had werd het rapport 'De scherven opgeveegd' geschreven door de commissie-Vreeman. In 2007 vond de huidige voorzitter één termijn genoeg, er werden weer verkiezingen uitgeschreven. De concrete voorstellen die gedaan werden op het congres van juni 2008 op het gebied van meer ledendemocratie vormen de sluitende paragraaf van dit hoofdstuk.

Met Wouter Bos als politiek leider lachte het fortuin de Partij van de Arbeid weer toe. De in 2002 verloren zetels werden in 2003 bijna allemaal weer teruggewonnen.¹⁴³ Door te grote verschillen van inzicht met het CDA – de grootste winnaar – kwam het uiteindelijk niet tot een confessioneel-rode coalitie, het CDA ging met D66 en de VVD regeren en de PvdA kwam andermaal in de oppositie terecht.

Eén van de gevolgen van het rechtstreeks door de leden laten kiezen van de lijsttrekker was dat de politiek leider vervolgens een eigen mandaat heeft binnen de partij ten opzichte van het zittende kader. In de zomer van 2003 kwam het daarop tot een kleine inhoudelijke botsing tussen Bos en Koole, die uiteindelijk met een sisser afliep.¹⁴⁴ Wat uit die korte confrontatie wel duidelijk was geworden is dat een actor met nog een extra ledenmandaat (de politiek leider) als contragewicht kon werken tegen de andere persoon binnen de partij met een eigen mandaat vanuit het congres (de partijvoorzitter), ook het partijbestuur an sich had weer een eigen mandaat vanuit het congres.

Koole zou de laatste partijvoorzitter zijn die door het congres gekozen wordt, ook de partijvoorzitter zou vanaf nu door middel van een ledenraadpleging worden gekozen. Er was geen enkele tegenkandidaat voor de positie toen Koole voor het najaarscongres van 2003 zich wederom kandidaat stelde en per acclamatie kon hij aan zijn tweede termijn beginnen. Ook de kandidatenlijst voor de Europees Parlement-verkiezingen ging er ongeschonden doorheen, evenals het verkiezingsprogramma.

¹⁴³ Zie appendix E voor een compleet overzicht van verkiezingsuitslagen sinds 1986.

¹⁴⁴ Koole, *Mensenwerk* 290-294.

Er was enige reuring over de plannen voor een gekozen burgemeester van D66 minister Thom de Graaf, bij een grondwetswijziging was de positie van de PvdA cruciaal voor de benodigde tweederde meerderheid en daarom moest er een fractiestandpunt geformuleerd worden. Er lag op dat congres een verstrekkende motie van de afdeling Amsterdam, maar die werd door behendig manoeuvreren van het partijbestuur omgebouwd tot een resolutie die de Kamerfractie meer ruimte gaf om te bewegen. Het partijbestuur, samen met de Kamerfractie(voorzitter), wisten hier de ledendemocratie in toom te houden.¹⁴⁵

De resterende termijn van Ruud Koole zou zich in relatieve rust afspelen. Een zodanig gekkenhuis als het was toen hij aantrad in 2001 zou het niet meer worden onder zijn voorzitterschap. In terugblikken werd er naar hem gerefereerd als een links contragewicht voor de politiek leider van dat moment, ook werd zijn focus op en roep om *checks and balances* binnen de partij als karakteristiek voor zijn optreden als voorzitter gezien.¹⁴⁶

Partijvoorzittersverkiezingen 2005

Ruud Koole had besloten te stoppen na zijn tweede termijn. Bij meerdere aanmeldingen voor het partijvoorzitterschap zou er een ledenraadpleging middels het AlternativeVote System (AVS) plaatsvinden. De sfeer binnen de partij en rondom de interne verkiezingen was beduidend anders dan vier jaar geleden. Anders dan voorheen had het zittende partijbestuur en het kader geen duidelijke voorkeurskandidaat.

De vier kandidaten waren: oud-Europarlementariër Michiel van Hulst; oud-Europarlementariër Annemarie Goedemakers; stadsdeelvoorzitter Marie Hoogland en vakbondsman Hans Logtens. Senator Bert Middel had zich ook gekandideerd, maar enkele maanden later alweer teruggetrokken na een benoeming als burgemeester in Smalingerland.

Deze verkiezingen vertoonden een groot contrast met de voorgaande partijvoorzittersverkiezingen. Niet alleen was de politieke context waarin het plaatsvond beduidend anders – de PvdA was geen regeringspartij, de vorige verkiezingen verliepen uitstekend – ook binnen de partij was het rustiger. Er was

¹⁴⁵ Uiteindelijk zou het de Eerste Kamerfractie van de PvdA die de grondwetswijziging tegenhield.

¹⁴⁶ Volkskrant, 'De vacature-Koole' 04-10-2005.

duidelijkheid over de procedures en het grootste kritiekpunt was dat het misschien wel té rustig was binnen de partij.¹⁴⁷

Het AVS werd voor de tweede maal gebruikt bij deze verkiezingen. Omdat Wouter Bos in de eerste kiesronde toentertijd al de absolute meerderheid had gehaald was er toen geen tweede ronde nodig. Het debat werd dan misschien niet op het scherpst van de snede gevoerd, de verkiezingsuitslag werd dat wel, Michiel van Hulten had ‘slechts’ de pluraliteit behaald in de eerste ronde. Daarom viel de kandidaat met de minste stemmen af en werd er ook gekeken naar de tweede voorkeur, daarbij won Van Hulten ruim.

De reactie op Van Hultens verkiezing was bescheiden. Hij was ook niet van plan om veel te veranderen binnen de partij en leek content met de lijn-Koole. Hij presenteerde zich als linkser dan de fractie, wat ook in lijn ligt met het gegeven dat partijleden doorgaans extremer zijn dan het electoraat en de volksvertegenwoordigers. Van Hultens motto luidde: ‘over links als het kan, over rechts als het moet’.¹⁴⁸ Keurig afgedekt door het feit dat een linkse meerderheid toch niet aan de orde was: ‘in de huidige peilingen hebben de drie linkse partijen samen geen meerderheid, dus dan houdt het op.’¹⁴⁹

Kanttekening bij de lokale structuur

Naar aanleiding van Koole’s streven om ook op lokaal niveau meer *checks and balances* door te voeren, en de rapporten De Boer en Andersson die soortgelijke aanpassingen bepleitten, werd in aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 besloten om lokale afdelingen de mogelijkheid te bieden door middel van een lokale ledenraadpleging hun eigen lijsttrekker te laten kiezen.¹⁵⁰

Ter illustratie: in Leiden werd besloten daarvoor een referendum in het leven te roepen waar de ALV en het bestuur zich van tevoren aan gecommitteerd hebben de uitslag te respecteren. De enige uitzondering was wanneer er een nieuwe tegenkandidaat naar voren komt en deze kandidaat meer dan 67% van de stemmen

¹⁴⁷ NRC, ‘Flets gezicht’ PvdA moet gedrevener’ 29-09-2005.

¹⁴⁸ Volkskrant, ‘Mijn motto is: over links als het kan, over rechts als het moet’; Nieuwe PvdA-voorzitter Michiel van Hulten’ 02-11-2005.

¹⁴⁹ Ibid.

¹⁵⁰ PvdA Leiden, ‘Verslag ALV 18 februari 2005’, benaderd via http://www.leiden.pvda.nl/nieuws/nieuws_item/t/verslag_alv_18_februari_2005<13-05-2013>.

haalt. Ook werd de eis gesteld dat de opkomst bij het referendum tenminste 15% moest zijn en de beoogd kandidaten 50 handtekeningen binnen de afdeling ophaalt.

Er waren twee kandidaten en een opkomstpercentage van 34,2% met een uiteindelijk stemverhouding van 63,9% tegen 36,1%. In een terugblik wordt door de lokale afdeling uitermate tevreden teruggekeken op de hele onderlinge campagne. Het geheel doet denken aan de vriendelijk verlopen nationale lijsttrekkersverkiezing van 2002.¹⁵¹

Rapport Vreeman De scherven opgeveegd 2007

Omstandigheden / context

Ook het kabinet Balkenende-II kwam vroegtijdig ten einde. De D66 fractie had een conflict met minister Verdonk van de VVD, wat uiteindelijk leidde tot het terugtrekken van D66 uit het kabinet. Het minderheidskabinet Balkenende-III van CDA en VVD had als taak een begroting en belastingplan voor 2007 te bewerkstelligen, evenals de verkiezingen voor te bereiden van eind 2006.

De PvdA verloor flink. Het CDA slechts een beetje. Met als derde partner de ChristenUnie werd voor de vierde maal een kabinet Balkenende geformeerd, ditmaal met Wouter Bos en André Rouvoet als vicepremiers. Het was viereneenhalfjaar geleden dat de Partij van de Arbeid in de regering had gezeten, maar nu was men weer terug.

Desondanks werd een rapport over de afgelopen verkiezingen wel noodzakelijk geacht. Men stond immers op de peilingen op een gegeven moment op de 61 zetels, een record, maar zakte in de daadwerkelijke uitslag terug tot slechts 33. Oud-duopartijvoorzitter Ruud Vreeman zou de commissie gaan voorzitten op verzoek van het partijbestuur.

Analyse en conclusies

Het rapport begint met het een opsomming van verklaringen, van de sleutelrol van campagnes bij verkiezingsuitslagen, tot historisch-maatschappelijke onderstromingen tot het eigen profiel van de politieke partij. Bij die laatste greep men terug naar de analyse die vaker te zien is in interne rapporten: de Partij van de Arbeid was te zeer doorgeschoten in het zijn van een bestuurderspartij en was de ideologie en de ideeën uit

¹⁵¹ PvdA Leiden, 'Marije van den Berg winnaar lijsttrekkersverkiezing PvdA-Leiden!' benaderd via http://www.leiden.pvda.nl/nieuws/nieuws_item/t/marije_van_den_berg_winnaar_listtrekkersverkiezing_pvda_leiden<13-05-2013>.

het oog verloren. Daaraan hangende constateerde men – zoals gerefereerd aan het begin van deze scriptie – dat:

Een factor die indirect samenhangt met het politieke profiel van een partij, is haar interne organisatie. De PvdA is een vereniging van leden, samengebracht in afdelingen en gewesten. Hoe groot is hun macht? Voldoen de mechanismen van de eigen partijdemocratie – informatieoverdracht, inspraak, invloed, verantwoording – aan de eisen van deze tijd? Waarop berust het mandaat van degenen die leiding geven aan de partij? Hoe verhouden zich de weinigen die met het partijwerk hun boterham verdienen tot de velen die voor de partij als vrijwilliger actief zijn? Dat zijn vragen van groot belang.¹⁵²

Hoewel ook deze commissie veel handelde over inhoudelijke thema's beschouwde ze ook veel zaken die direct raken aan de organisatie zoals die in verhouding stonden met de interne democratie. Zo poneerde men dat in verkiezingstijd er minder of geen ruimte moet zijn voor vrijheid en debat.¹⁵³ Als de campagnestructuur en –hiërarchie eenmaal stond dan moest daar niet meer aan gemorreld worden. Er werd hiertoe gevraagd voor komende verkiezingen vanuit de partij een mandaat te geven aan een triumviraat van lijsttrekker, partijvoorzitter en professioneel campagneleider. Hiermee werd de informele werkelijkheid van de afgelopen verkiezingen geformaliseerd.¹⁵⁴ De partijvoorzitter was in die context de vertegenwoordiger van de vereniging en van de leden, terwijl de andere twee zich puur met de campagne konden bezighouden.

Er kwamen in het rapport twee punten van aandacht omtrent de twee belangrijkste campagnecommissies naar voren die door de commissie niet direct zo benoemd worden. Het eerste punt is dat er in de verkiezingsprogrammacommissie geen enkel Kamerlid plaatsnam, een groot contrast met de strijd die werd geleverd tussen het kader en de Haagse fractie, dit ondanks dat de commissie toch erg fors was qua aantal— 17 personen namen zitting, waaronder zelfs twee niet-leden, waarvan een niet-Nederlander.¹⁵⁵ Dit is op een aantal manieren uit te leggen: de hang naar de technocratische pragmatische insteek heeft de bovenhand genomen; de strijd tussen

¹⁵² Vreeman, *Scherven opgeveegd* 7.

¹⁵³ Ibid. 10.

¹⁵⁴ Ibid. 11-12.

¹⁵⁵ Ibid. 16.

Den Haag en Amsterdam doet niet meer ter zake; of het belang van het verkiezingsprogramma is afgenomen of op zijn minst tanende.

De tweede belangrijke campagnecommissie waar de commissie wel aanstipte maar geen consequentie trok was de kandidaatstellingscommissie. Inmiddels was de centrale vaststelling van de lijst gemeengoed geworden en de decentrale vroegere manier van samenstellen hoefde niet eens meer genoemd te worden. Enige discussie werd besteed aan de rits-methode van man-vrouw-samenstelling, maar de commissie doet daar geen ferme uitspraak over. Frappanter voor het thema van interne democratie en transparantie was dat de lijsttrekker een flinke vinger in de pap heeft wat betreft de samenstelling: '[a]an het slot van de procedure kon Wouter Bos de concept-lijst inzien en er zijn mening over geven, wat nog tot aanpassingen leidde.'¹⁵⁶ De commissie ging hier verder niet op in, maar het zegt veel over de machtsconcentratie die bij de politiek leider, Wouter Bos, lag. Die concentratie rondom Bos werd verder bevestigd door het beeld dat de commissie-Vreeman schetste over de campagneleiding, waar Bos duidelijk de bovenliggende partij was. Daar kwam bij dat hij om zich heen verzameld had: 'een informeel [gezelschap,] onbekend bij anderen in de partij, inclusief de Tweede Kamerfractie en (aanvankelijk) de partijvoorzitter.'¹⁵⁷

De commissie constateerde dat dit grote mandaat van de lijsttrekker ook een van de bronnen van frustratie was onder de leden: '[d]aarbij spelen verschillende factoren een rol, waaronder de lange, getrapte route van afdeling via gewest naar landelijk congres, de tandenloosheid van het Politiek Forum en het sterke persoonlijke mandaat van een via ledenraadpleging verkozen lijsttrekker.'¹⁵⁸ In het rapport werd verder benadrukt dat naar het inzicht van de commissie de partij niet zonder leden kon, en dat een moderne politieke partij toch echt niet kon bestaan zonder een actief en gelukkig ledenbestand.

Reacties en consequenties

De reactie in de media focuste zich vooral op de 'campagnemissers', de 'tekortschietende regie' en de 'strategische fouten' van Bos. Daarnaast werden ook de externe factoren als

¹⁵⁶ Ibid. 21-22.

¹⁵⁷ Ibid. 23.

¹⁵⁸ Ibid. 26.

belangrijk beschouwd.¹⁵⁹ Op enkele andere artikelen na was dit de algemene tendens in de landelijke media.

Die enkele afwijkende mening bood wel een interessant perspectief. In het Parool wordt geopinieerd dat het eigen mandaat van Bos tot problemen leidde toen er verschillen van mening ontstonden met de partijvoorzitter Michiel van Hulten. Beiden hadden immers een eigen mandaat van de leden gekregen. De ingevoerde democratische vernieuwing werd gezien als een van de oorzaken van het verlies, en zeker als de oorzaak van het interne gekibbel.¹⁶⁰

Partijvoorzittersverkiezingen 2007

Omstandigheden en context

De verhouding tussen Michiel van Hulten en de rest van het partijbestuur was moeizaam. Daarom besloot hij, samen met het gehele partijbestuur om eind april 2007 een voortijdig einde te maken aan hun zittingsperiode, nog voor het verschijnen van het rapport van de commissie-Vreeman. De slecht verlopen verkiezingen en verschillen van inzicht omtrent partijvernieuwing gaven de doorslag. Zelf gaf hij aan dat er spanningen ontstonden tussen het partijbestuur en zichzelf doordat hij een persoonlijk mandaat had, iets wat conflicten opleverde.¹⁶¹

Verloop

Ruud Koole werd gevraagd als interim-voorzitter, een rol die hij zou vervullen naast zijn Leidse hoogleraarschap. Hij zou de verantwoordelijkheid dragen om de aanloop naar de partijvoorzittersverkiezingen te organiseren. Jan Pronk en Lilianne Ploumen waren de twee meest prominente kandidaten die uiteindelijk om de overwinning zouden strijden. In de eerste ronde wist Pronk de pluraliteit van de stemmen te winnen met 44% tegen Ploumens 39%, na verdere stemronden bleek echter dat Ploumen een meerderheid wist te behalen met uiteindelijk 54% van de stemmen.¹⁶²

¹⁵⁹ NRC, 'PvdA campagne verliep 'chaotisch'; Rapport: gebrek aan inhoud en regie' 01-06-2007.

¹⁶⁰ Parool, 'Dubieuze democratische vernieuwing; het verkiezingsprogramma was moeilijk te bemachtigen: de kiezer kon het doen met het pamflet 'Wat Wouter wil'' 07-06-2007.

¹⁶¹ Volkskrant, 'PvdA-top: oceaanstomers in de nacht; Voorzitter Michiel van Hulten, architect van de geflopte campagne, stapt op ondanks vier heisessies' 26-04-2007.

¹⁶² P. Lucardie en G. Voerman, 'Kroniek 2007. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2007' in: G.Voerman (red.), *Jaarboek 2007 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 2009), 3-71, aldaar 36-49.

Hierop werd op het congres van juni 2008 te Breda een motie door de afdeling Niedorp ingediend. Daarin spreekt men zich uit tegen het systeem van AVS, het zou kunnen leiden tot onlogische uitkomsten en de afdeling pleitte voor het Franse systeem van 'primaires', waarin er twee discrete ronden zijn.¹⁶³ Ook de Jonge Socialisten spreken zich ferm uit tegen het AVS. Het zou vriendjespolitiek en te gematigde kandidaten in de hand werken en ontransparant [sic] zijn.¹⁶⁴ Het partijbestuur verklaarde de keuze voor het AVS door te wijzen op de pragmatische redenen van financiën en organisatorische capaciteit. Wel zou er een evaluatie plaatsvinden.

De Jonge Socialisten, ontevreden met de voortgang van de evaluatie, dienden op het congres van maart 2009 te Utrecht de motie 'Actuele motie m.b.t. bestuursverkiezingen' in, waarin het partijbestuur werd verzocht om haast te maken met de evaluatie en met alternatieve voorstellen te komen. Het partijbestuur reageerde in het preadvies afwijzend op eventuele voorstellen voor alternatieven, hierbij verwijzende naar een intern gehouden evaluatie onder 'deskundigen, betrokkenen en 1500 partijgenoten', de Adviesraad verenigingszaken (bestaande uit afgevaardigden van de grote afdelingen en gewesten) ging vervolgens akkoord met de handhaving van de status quo, waarbij er gekeken zou worden naar een grotere toetredingsdrempel voor de volgende verkiezingen.¹⁶⁵

Dit interne evaluatierapport ging uit van drie basiswaarden die ten grondslag lagen aan de keuze voor het AVS: een hoog democratisch gehalte, transparantie en één stemronde. Hierbij werd er respectievelijk vanuit gegaan dat een hoog democratisch gehalte betekent dat de meest breed gedragen kandidaat wint, de leden het systeem snappen en dat er beperkte organisatorische middelen beschikbaar zijn.¹⁶⁶

Als onderdeel van de rapportage was een interne enquête gehouden. Daaruit blijkt dat er enige mate van ontevredenheid heerste over het AVS, maar dat het overgrote deel van de respondenten het eens was met de uitgangspunten, verloop en doelstellingen. De enquête-uitslag onderstreepte hier ook de uitgangspunten van het partijbestuur.

¹⁶³ Motie 'Motie van afdeling Niedorp m.b.t. bestuursverkiezingen' ingediend bij Congres 13 en 14 juni 2008 te Breda. Benaderd via het MotieVolgSysteem op pvda.nl.

¹⁶⁴ S. Stevenson (voorzitter JS), 'Verkiezing lijsttrekker PvdA is tombola' <<http://sargasso.nl/verkiezing-lijsttrekker-pvda-is-tombola/>>.

¹⁶⁵ Motie 'Actuele motie m.b.t. bestuursverkiezingen' ingediend bij Congres 14 en 15 maart te Utrecht. Benaderd via het MotieVolgSysteem op pvda.nl.

¹⁶⁶ Intern rapport, *Alternative Alternatieven: Onderzoek kiessysteem Partij van de Arbeid*.

Gelet op het feit dat dit de eerste keer was waar er dermate externe kritiek is geweest op het systeem sinds 2002 en het tegelijkertijd de eerste maal was waar er meerdere rondes nodig waren lijkt de conclusie van het onderzoek en het partijbestuur dat het voornamelijk aanhangers van de verliezende Pronk waren die kritiek hadden redelijk. Dit was het helderst terug te zien in het opiniestuk van de Jonge Socialisten en hun aansluitende motie, zij hadden immers Pronk gesteund.

De conclusie die alle partijen deelde was dat er in ieder geval minder kandidaten zouden moeten zijn bij de eerstvolgende verkiezingen. Dit zodat de leden per kandidaat beter geïnformeerd konden zijn en er een duidelijkere keuze gemaakt kan worden.

Congresvoorstellen ledendemocratie 2008

Omstandigheden / context

Ook onder het voorzitterschap van Lilianne Ploumen werd flink gewerkt aan vernieuwing binnen de partij.

Leidraad van de onder Ploumen uitgewerkte congresvoorstellen zijn de volgende zes punten: geen macht zonder tegenmacht; meer inhoudelijk debat; versterking van de ledendemocratie op afdelingsniveau; uitbreiden participatiemogelijkheden leden en groepen; verkleining van de afstand tussen vertegenwoordigers en vereniging; en legitimiteit van de besluitvorming.¹⁶⁷

Het partijbestuur had de visie dat een sterkere ledendemocratie kon bijdragen aan een actiever ledenbestand, meer en beter intern debat en het scherp houden van de Haagse volksvertegenwoordigers. Men dacht dit te kunnen bewerkstelligen door enerzijds netwerken en groepen binnen de partij een formele status op het congres te geven, waardoor leden aangemoedigd werden om actief te worden binnen een dergelijk netwerk, wat zorgde voor georganiseerde inhoudelijke tegenmacht. Daarnaast wilde men ook leden náást die netwerken en de afdelingen voor 25% stemrecht geven op het congres. Hier werd het concept van een congres met afgevaardigden ter discussie gesteld. Het Politiek Forum bleek een onsuccesvol concept en men wilde dit afschaffen ten behoeve van een nieuw in te stellen orgaan, de Politieke Ledenraad.

¹⁶⁷ Congresvoorstellen voor het congres op 13 en 14 juni 2008.

Reacties en consequenties

Binnen de partij waren er ook krachten die vonden dat de hele getrapte democratie binnen de partij plaats zou moeten maken voor directe ledendemocratie. Zo werd er op hetzelfde congres een motie ‘individueel stemrecht’ ingediend door de afdeling Londen, New York, Brussel, Uithoorn en Houten waarin werd gepleit voor direct stemrecht door alleen de leden op congressen. In deze motie werd bepleit dat fysieke aanwezigheid niet nodig was voor degelijke besluitvorming, immers kon het ook digitaal en telefonisch. Hierbij putte men uit de ervaringen opgedaan tijdens de ledenraadplegingen voor de partijvoorzitter en de lijsttrekker.

Deze motie had van het partijbestuur een negatief preadvies gekregen en werd ook door het congres afgewezen. De toelichting op het negatieve preadvies geeft een duidelijke inkijk in de visie van het partijbestuur op de vereniging en de gewenste besluitvorming. ‘Tegelijkertijd hecht het Partijbestuur [sic] aan de ruggengraat van de partij: de afdelingen. [...] Deze motie voorstel [sic] miskent de mobilisatiekracht en deskundigheid van de afdelingen’.¹⁶⁸

Het partijbestuur vond dat zij in haar voorstellen genoeg deed om leden die inhoudelijk en landelijk actief wilden zijn tegemoet te komen. Hierbij droeg zij de voorstellen tot het vergrote stemrecht (25%) en de inhoudelijke landelijke netwerken aan. Dat de afdelingen een noodzakelijk organisatievorm en mobiliserende kracht zijn voor de partij zijn werd door niemand ontkend. Zeker na het afbreken en afbrokkelen van de gewestelijke tussenlaag was er alleen nog de afdeling die stond tussen de landelijke vereniging en de leden. De vraag die rees is waarom het partijbestuur die mobiliserende kracht van de afdelingen per se wilde koppelen aan de inhoudelijke besluitvorming. Hieruit is op te maken dat het partijkader alleen invloed wilde geven aan organen die meer wilden doen dan alleen meebeslissen.

Val kabinet, opvolging Bos

Bos besloot zich na de val van het kabinet Balkende-IV terug te trekken uit de politiek in het voorjaar van 2010. Hij wees direct Job Cohen als zijn opvolger aan. Het was hierbij opmerkelijk dat er geen verdere ledenraadpleging plaatsvond. Formeel moest hij goedgekeurd worden door het congres, maar daar was geen oppositie te vinden. De partij zat in campagnemodus en zou zich niet intern laten verdelen door een

¹⁶⁸ Motie ‘individueel stemrecht’ ingediend bij Congres 13 en 14 juni 2008 te Breda. Benaderd via het MotieVolgSysteem op pvda.nl.

leiderschapsverkiezing. Dit maakte Wouter Bos tot dan toe nog steeds de enige politiek leider die gekozen is door een directe ledenraadpleging.

Ook in 2010 was de opvolgerskwestie uit de weggegaan door een lange geanticiperde opvolger soepel de zaken over te laten nemen. De parallellen met de opvolging van Den Uyl naar Kok, en van Kok naar Melkert zijn duidelijk: geen intern gedoe richting de verkiezingen, het verkiezingsresultaat is het allerbelangrijkste.

Hoofdstuk 5: 2012-heden

Genoeg te kiezen

Ploumen trad eind 2012 vrij onverwachts af als partijvoorzitter. Na een korte interne campagne en ledenraadpleging werd Hans Spekman met ruime meerderheid (in de eerste stemronde 80%)¹⁶⁹ tot nieuwe voorzitter gekozen en nam in januari 2013 de voorzittershamer over.

Hoewel Spekman als Kamerlid onderdeel was van de Haagse PvdA-fractie sinds 2006, zag hij de leden toch als dé hoeksteen van de partij, daar zou dus ook het zwaartepunt binnen de partij moeten liggen volgens hem. Hij werd gekozen op een platform van partijvernieuwing en meer invloed door en voor de leden. Een platform dat in ieder geval tijdens interne verkiezingen altijd succesvol was. Spekman zou snel genoeg de mogelijkheid krijgen om daad bij woord te voegen.

Nog maar net begonnen werd Spekman in februari geconfronteerd met het vertrek van Job Cohen – tegenvallende peilingen en persoonlijke teleurstelling met het resultaat leidden hem tot dat besluit. Omdat verkiezingen niet aan de orde waren binnen afzienbare tijd zou de fractie normaliter uit haar midden een nieuwe fractievoorzitter aanwijzen. Spekman had daar echter andere ideeën over, hij besloot dat er een ledenraadpleging moest plaatsvinden om tot een nieuw politiek leider te komen, omdat die persoon wel betrokken moest zijn zou deze wel vanuit de fractie gekozen moeten worden.

Er was enige controverse over deze manier van handelen. Veel van die argumenten werden ook van stal gehaald toen Ruud Koole een ledenraadpleging wilde houden om tot een opvolger van Ad Melkert te komen. Toen was het door het vroeg gevallen kabinet Balkenende-I niet zover gekomen, ditmaal, 10 jaar later, wel.

De Kamerfractie leek zich snel te realiseren dat met technocratische argumenten niet veel te winnen was en omarmde het voorstel van Spekman. Er dienden zich vijf kandidaten aan voor het fractievoorzitterschap, noodzakelijkerwijs allemaal Kamerleden: Nebahat Albayrak, Diederik Samsom, Ronald Plasterk, Martijn van Dam en Lutz Jacobi.

Na een korte maar krachtige interne campagne, die grotendeels ook via de nationale media verliep, kwam Samsom na één ronde als winnaar uit de bus. Opvallend

¹⁶⁹ Website PvdA, <<http://www.pvda.nl/partij/wie-we-zijn/geschiedenis>><benaderd 30-05-2013>.

waren de grote hoeveelheden positieve reacties vanuit het land. Dit sloot ook aan bij Samsoms (informele) slogan 'Deur na deur, zaaltje naar zaaltje, stem voor stem'. De partij leek intern op te bloeien bij de open strijd om het leiderschap.

Samsom haalde uit deze overwinning een eigen persoonlijk mandaat waar hij vervolgens flink gebruik van zou maken. Met oog op de verslechterde economische omstandigheden publiceerde hij een addendum op het verkiezingsprogramma, de 'Keuzes voor de toekomst van Nederland'. De totstandkoming van dit stuk gaan in nevelen gehuld, ondanks de toch verstrekkende ambities en ingrijpende maatregelen die beschreven worden. Duidelijk is dat de leden Samsoms uitleg van zijn mandaat deelden en er werd op de Politieke Ledenraad niet moeilijk overgedaan: Samsom had een mandaat van de leden en geeft daar deze uitleg aan, post hoc ook goedgekeurd door de leden.

Ook het kabinet Rutte-I was geen lang leven beschoren. Na mislukte onderhandelingen over een addendum op het gedoogakkoord trok de PVV de stekker uit het kabinet. Er zouden weer verkiezingen aankomen. Formeel zou de PvdA nu over moeten gaan tot een lijsttrekkersverkiezing. Samsom had echter een vers mandaat, de verkiezingen kwamen snel en de lijn van de partij was dat het nu geen zin had om nogmaals over te gaan tot een ledenraadpleging. De leden leken zich te kunnen vinden in deze uitleg, er waren voor Samsom geen tegenkandidaten toen hij op het verkiezingscongres van juni 2012 wederom op de eerst plek van de kandidatenlijst terechtkwam.

De commissie-Noten: Tussen leden en leiders

De commissie-Noten werd in eerste instantie in het leven geroepen door toenmalig partijvoorzitter Ploumen eind 2011. Dit om de congresvoorstellen die in juni 2008 waren gedaan te evalueren. De commissie bestond uit een gemêleerd gezelschap met politiek gezien weinig zwaargewichten.

Vanwege interne verkiezingen rondom de opvolging van Ploumen, en de interne verkiezingen rondom de opvolging van Cohen, met daarna de Tweede Kamerverkiezingen liep de commissie uiteindelijk flinke vertraging op, bovendien vonden er intern enige wisselingen plaats.

De nieuwe partijvoorzitter Spekman was gekozen op een platform van meer democratie binnen de partij en de Partij van de Arbeid weer een echte ledenpartij te

maken. Tevens was een van zijn doelstellingen om het AVS voor de politieke leiderschapsverkiezingen te vervangen door een open primaries-systeem waarbij ook niet-leden zouden kunnen stemmen. De commissie die zich hiermee bezighield loopt echter nog en heeft geen stukken beschikbaar.

Voorzitter Han Noten greep de verkiezing van Spekman aan om het mandaat van zijn commissie te vergroten. Er zou niet alleen geëvalueerd worden, maar er zouden ook verstrekkende voorstellen gedaan worden ten behoeve van de partijdemocratie.

De logica van de congresvoorstellen uit 2008 werd wel aangehouden, er moest balans zijn tussen macht en tegenmacht. Een van de voornaamste conclusies was dat het systeem zoals het momenteel was ingericht er voor zorgde dat er geen tegenmacht ten opzichte van het kader georganiseerd kon worden. Ter illustratie van dat punt werd veelvuldig het laatste verkiezingscongres aangehaald. Bij dat congres waren er in totaal 1038 amendementen ingediend, slechts bij vijf amendementen werd door het congres tegen het advies van het partijbestuur ingestemd.¹⁷⁰

De oorzaak hiervan wordt gezocht in het feit dat door de hervormingen van Rottenberg begin jaren negentig er een significante hoeveelheid organisatie werd weggehaald bij de zogenoemde partijbaronnen, maar dat daar geen nieuw alternatief tegenover werd geplaatst. De enige twee vormen van georganiseerde vormen van macht binnen de partij werden daardoor het partijbestuur en de Haagse fractie. De afdelingen konden zonder overkoepelende organisatie geen vuist maken.

De commissie trachtte dit probleem van het geatomiseerde ledenbestand op te lossen door in de voorbereiding richting de congressen meer mogelijkheden te bieden om vooraf tegenmacht te organiseren. Dit zou gefaciliteerd worden vanuit het partijbureau door online 'communities'. Daar zouden leden voorstellen moeten kunnen bediscussiëren en voorstellen kunnen steunen, op die wijze zouden voorstellen met meer gewicht richting het congres moeten gaan. Het idee hierachter was enerzijds dat ideeën met significante steun onder de leden niet zomaar genegeerd konden worden, dit in tegenstelling tot losse afdelingen, waarvan er honderden zijn, zonder verdere organisatie onder elkaar. Anderzijds werd er op deze manier tegemoetgekomen aan de behoefte aan overzichtelijkheid en transparantie, het is immers ondoenlijk om alle 1038 amendementen voor te bereiden met je afdeling en er een ferme mening over te hebben.

¹⁷⁰ Verdediging van Han Noten ten behoeve van het rapport 'Tussen leden en leiders' op het congres van april 2013 te Leeuwarden.

De praktijk wees uit dat er toch met het partijbestuur meegestemd werd, mede door de overweldigende hoeveelheid amendementen. Wanneer daadwerkelijk transparant zou worden wat er gebeurd doordat er bijvoorbeeld slechts 10 amendementen worden besproken is het een stuk lastiger om het weg te schuiven.¹⁷¹

Ook al zag de commissie de afdelingen nog steeds als belangrijke hoeksteen binnen de partij en de vereniging, er werd toch een parallelle structuur naast de bestaande afdelingsstructuur gecreëerd. Deze structuur moest de mogelijkheid faciliteren voor leden om de afdeling als organisatievorm te passeren en direct met andere partijgenoten in contact te komen en tegenmacht te organiseren. Het was de bedoeling van de commissie dat deze wijze van organisatie meer participatie tot stand zou brengen dan de klassieke getrapte vorm van besluitvorming.

Het verregaandst was de mogelijkheid voor leden om te kiezen voor een *opt out* ten opzichte van zijn of haar congresafgevaardigde. De congresafgevaardigde krijgt in de beoogde nieuwe structuur alleen het mandaat van de leden mee die daar (stilzwijgend) mee instemmen. Zo ontstaat er de mogelijkheid voor leden om zelf direct proportioneel invloed te hebben op het congres, zonder dat dit via een lokale afvaardiging hoeft.

Op het congres van april 2013 waren deze voorstellen ten behoeve van meer ledendemocratie overgenomen. Ondanks het feit dat de commissie in haar rapport pleitte voor meer directe invloed van leden, zijn de aanbevelingen zoals die uiteindelijk zijn geformuleerd door het partijbestuur, na een korte discussieronde ongewijzigd overgenomen. Wel was de commissie voornemens om van tevoren bij de lokale afdelingen draagvlak te creëren voor het rapport.

De commissie startte haar bestaan als met een opdracht tot evaluatie. Politieke gebeurtenissen, steun vanuit het partijbestuur en ambitie zorgden voor een uitbreiding van deze opdracht. Wat uiteindelijk het resultaat zal zijn van deze aanbevelingen is voor een belangrijk deel afhankelijk van de wil van het partijkader om deze veranderingen zich compleet eigen te maken. Wil het rapport slagen, dan moet voldaan worden aan twee voorwaarden: ten eerste de wil van partijleden om te participeren en daadwerkelijk iets te zeggen te hebben, ten tweede het vermogen van het partijkader om partijleden daadwerkelijk te laten participeren en afwijkende meningen te accepteren.

¹⁷¹ H. Noten (vz), *Tussen leden en leiders* (Amsterdam 2013) 25-29.

Conclusie

In de hiervoor besproken periode is er geen moment te vinden waar partijdemocratie en interne vernieuwing niet op de agenda hebben gestaan. Ook in de decennia daarvoor waren er interne commissies gaande om de partij te vernieuwen, *schuivende panelen*, *politiek á la carte* et cetera. Verder terug zien we als grote drijver van partijvernieuwing *Nieuw Links*. De oprichting van de Partij van de Arbeid was nauw verbonden met de *doorbraakgedachte*, de idee dat er een gezamenlijke naoorlogse progressieve partij zou moeten zijn, voorbij de confessionele scheidslijnen.¹⁷²

De neiging naar continue partijvernieuwing en discussie over de organisatie is vastgesteld. Opvattingen over wat daadwerkelijk een oorzaak van deze partijvernieuwingen is en wat niet lopen uiteen. In het bespreken van de rapporten, belangrijke interne verkiezingen en besluitvormingen en discussie in de literatuur is er een aantal onderliggende oorzaken te constateren die ten grondslag liggen aan de continue drang om te vernieuwen.

Democratie heeft in de rapporten een grotere betekenis dan alleen de subjectieve waarde van het ‘organiseer de partij zoals het systeem zelf is georganiseerd’-argument. Dit argument komt vaker naar voren in verschillende vormen. Democratie *an sich* wordt als een positief iets gezien, iets wat niet eens per se uitgelegd hoeft te worden, iets wat de rapporten dan ook niet doen.

Zo ziet Koole bijvoorbeeld democratie binnen de partij als noodzakelijk in het kader van *checks and balances*. Die *checks and balances* moeten ervoor zorgen dat de partij niet overheerst kan worden door één groep of persoon. Ten behoeve van dat streven heeft hij getracht om de leden meer macht te geven. Iets dat hij objectief gezien ook gedaan heeft: sinds zijn voorzitterschap is het immers zo dat lijsttrekkers gekozen worden middels een ledenraadpleging.

Allereerst is er de neiging van organisaties om langzaam maar zeker richting een oligarchisch bestuursmodel te bewegen: de *Ijzeren wet van Michels*. Binnen de partij lijkt een brede consensus te bestaan dat het belangrijk is dat leden hun zegje kunnen doen en invloed kunnen hebben binnen de partij. In sommige rapporten en situaties staat het er meer impliciet dan anderen, maar zoals te zien in de voorstellen ten behoeve van de

¹⁷² Parlement & Politiek <http://www.parlement.com/id/vh8lnhrrl0g6/de_doorbraak> 27-05-2013.

ledendemocratie in 2008 en de daaropvolgende evaluatie van de commissie-Noten wordt meer democratie binnen de partij als een belangrijke waarde en toevoegende kracht gezien, noodzakelijk voor de gezondheid van de partij zelfs.

Een ongelukkig en onbedoeld bijgevolg van sommige hernieuwingen was wel dat er sprake was van uiteindelijke oligarchisering doordat de partijtop een grotere hand kreeg in de preselectie van de kandidaten, zowel na Rottenberg als na Koole. Zo hoeft er alleen maar gekeken te worden naar de opvolgingen van Ad Melkert naar Wouter Bos, en van Wouter Bos naar Job Cohen om te zien hoe eenvoudig een opvolging alsnog geregeld kan worden, in beide gevallen was het intern gezien niet lastiger dan de opvolging van Joop den Uyl naar Wim Kok of van Wim Kok naar Ad Melkert. De opvolging van Job Cohen naar Diederik Samsom vormt hier weliswaar een uitzondering op, met de sterke kanttekening dat zijn eerste verkiezing als fractievoorzitter bestond uit een ledenraadpleging waarbij per definitie alleen Haagse insiders mee konden doen: zij die reeds in de Tweede Kamerfractie zaten.

Samsoms kandidatuur als lijsttrekker voor de Kamerverkiezingen daaropvolgend in 2013 was een hamerstuk op het congres: geen tegenstanders. Het werd niet wenselijk geacht om een dergelijke leiderschapstrijd te hebben vlak voor de verkiezingen. Soortgelijke argumenten zijn altijd te maken in het Nederlandse systeem: wanneer is het wel tijd voor een debat waar in potentie alle vuile was op straat komt? Er zijn immers verkiezingen voor de Provinciale Staten, de Gemeenteraad, de Tweede Kamer, de Waterschappen en het Europees Parlement. Tel daar nog eventuele interne verkiezingen of grote gebeurtenissen (troonswisseling, EU-voorzitterschap, overlijden, natuurramp etc.) bij op en er is altijd wel een goede reden vinden om interne verkiezingen of debat uit te stellen. De PvdA heeft op deze vraag nog geen goed antwoord kunnen formuleren.

Oligarchisering was in de periode voor ledenraadplegingen ook te zien in de oude wijze van het vaststellen van de kandidatenlijst, inclusief de lijsttrekker, dat gebeurde toen door de Gewesten. Het grootste verschil is dat er met de herzieningen voorgesteld door de commissie-Van Kemenade en uitgevoerd door Rottenberg vooral meer macht is komen te liggen bij het centrale landelijke kader. Men streeft in woord naar meer partijdemocratie, maar met de genomen maatregelen is men tot op heden wederom bij een oligarchische bestuursvorm terechtgekomen.¹⁷³

¹⁷³ Een zelfde argument voor de constatering van oligarchie op lokaal niveau wordt gemaakt in: B. Middel, *De nieuwe elite van de PvdA* (Groningen 1976).

Een tweede kracht die de Partij van de Arbeid beweegt tot het alsmear instellen van commissies ten behoeve van de partijvernieuwing en democratie is het geschetste scenario van Bernard Manin. Hierbij bevindt het huidige systeem zich in de (overgangs)fase naar een meer personele vorm van democratie, waarbij opiniepeilingen fungeren als de nieuwe voelsprietten van de partij in de samenleving en verkiezingen de functie hebben om de kiezer een moment te geven om een afrekening te doen van de afgelopen zittingsjaren.

Telkens is in de rapporten te zien dat er meer aandacht is voor directe democratie. Eerst werden de gewesten door Rottenberg buitenspel gezet bij de vaststelling van de kandidatenlijsten, voorts kregen leden meer directe macht op het congres, en met het aannemen van het rapport van de commissie-Noten is het mogelijk voor leden van de partij om langs hun afdelingen heen landelijke invloed te hebben. De hele aard van de representatieve democratie is aan het veranderen, en daarmee ook de politieke partijen die leven in dat systeem. De vraag hoe daar mee om te gaan is één van de aanjagers van partijvernieuwing.

Ten derde is het voor de partij blijkbaar lastig om voorstellen geheel te implementeren. Telkens komen er oude voorstellen naar boven die al eens eerder gedaan zijn. Hiervoor is genoemd dat verkiezingen of andere grote gebeurtenissen een groot obstakel vormen voor het uitvoeren van interne verkiezingen. Bij het implementeren van beleid lijkt een soortgelijke beweging te zijn. Electoraal succes doet denken dat er niet daadwerkelijk iets mis is binnen de partijorganisatie. Bovendien zijn er dan vaak gewichtige argumenten die ter tafel worden gebracht ten behoeve van de stabiliteit van de regering waar zich men dan vaak weer in bevindt. Een soortgelijke verlamme werking die wordt geconstateerd als het over inhoudelijke vernieuwing gaat.

Electoraal falen wordt door aangegrepen om een nieuw rapport te schrijven, waar doorgaans niet veel vernieuwends in staat. Dit is evenals de stukkende inhoudelijke vernieuwing toe te schrijven aan de neiging om zaken als afgedaan en opgelost te beschouwen wanneer het behandeld wordt in een commissie.

Ten vierde maken maatschappelijke ontwikkelingen het de partij niet gemakkelijk. Zoals eerder beschreven waren er grote onderliggende maatschappelijke krachten gaande

waar de PvdA niet op geanticipeerd heeft. De spagaat tussen een electoraat dat leunt op zowel hoog als laag opleiden in een wereld waarbij de verschillen tussen winnaars en verliezers binnen de landsgrenzen sterker duidelijk wordt heeft de PvdA in de problemen gebracht. Deze veranderende maatschappelijke context noopt de partij tot inhoudelijk zelfvernieuwing, echter is deze inhoudelijke zelfvernieuwing niet te bewerkstelligen in het gesloten systeem van de politieke partij zoals de PvdA is. De focus van de inhoudelijke problemen, en het discours daarmee binnen de partij, kwam te liggen op problemen die bestuurders tegenkwamen, immers zij waren de opinieleiders en bij hun lag de macht. Daartoe werd wederom partijvernieuwing gezocht.

Ten vijfde is er het argument dat de politieke partij als fenomeen aan het eroderen is en aan belang moet inboeten. Te zien is dat er politieke partijen zijn ontstaan waarbij het enige doel is te functioneren als een vehikel voor persoonlijke ambitie, de LPF en de PVV als voornaamste voorbeelden. Niet alleen het ledental van de PvdA daalde drastisch, het gehele aandeel van het electoraat dat lid is van een politieke partij is drastisch gedaald. Zoals te zien is in de ambities van Hans Spekman om de PvdA weer een bruisende vereniging te maken wil men relevant blijven als organisatie. Spekman ziet partijvernieuwing in de vorm van verdere democratisering – bijvoorbeeld in de vorm van *primaries* – als een goede impuls om de politieke partij – of in ieder geval de Partij van de Arbeid – als een relevante factor binnen de Nederlandse politiek te houden.

Ook nu bevindt de Partij van de Arbeid zich in een periode waar er een rapport met duidelijke doelstellingen is geschreven. Tevens is er een tweede parallelle vernieuwingslag gaande door de nakende introductie van *primaries* op landelijk niveau, wederom een herziening van de totstandkoming van de kandidatenlijst. Wederom is er een voorzitter die gecommitteerd is aan de vereniging en democratie als een goed instrument ziet, zowel subjectief, als ook een pragmatische manier om het goed functioneren en het voortbestaan van de partij te garanderen.

Het is afwachten of al deze goede bedoelingen op kunnen boksen tegen de grote krachten die zich tegen de geïdealiseerde versie van de politieke partij bewegen. De IJzeren wet van Michels, de overgang naar een nieuw soort representatieve democratie, een uiterst grillig electoraat, brede maatschappelijke ontwikkelingen en de opkomst van

puur persoonlijke politieke partijen zullen ervoor zorgen dat de Partij van de Arbeid voorlopig nog geen einde maakt aan het fenomeen vernieuwingsrapport.

Literatuurlijst

Artikelen en boeken

Andeweg, R.B. en G.A. Irwin, *Governance and politics of the Netherlands* Second edition (Leiden 2005).

Becker, F., en R. Cuperus, *Verloren slag: de PvdA en de verkiezingen van november 2006* (Amsterdam 2007).

Blom, H., en E. Lamberts (red.), *Geschiedenis van de Nederlanden* (4^e druk; Baarn 2007).

Boer, B. de, P. Lucardie, I. Noomen en G. Voerman, 'Kroniek 1999. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1999', in: *Jaarboek 1999*, Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (Groningen 2000).

Boer, B. de, P. Lucardie, I. Noomen en G. Voerman, 'Kroniek 2000. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2000', in: *Jaarboek 2000* Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, (Groningen 2001).

Bos, D., 'Oproer en overleg: socialisten tussen conflict en consensus', *Harmonie in de Polder* (eds. D. Bos, M. Ebben & H. te Velde) (Leiden 2007).

Braak, B. van den, *Columns Parlement & Politiek*, 'Hoe wij onze Kamerleden kiezen' <<http://www.parlement.com/9353000/1f/j9vvhy5i95k8zxl/vj0gdc7nrju0>>.

Buiting, H., *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP. Het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland (SDAP)* (Amsterdam 1989).

Beus, de, J., *Na de beeldenstorm: een beschouwing over de werking van de toeschouwersdemocratie in Nederland* (Amsterdam 2002).

Fennema, M., *De moderne democratie: geschiedenis van een politieke theorie* (Amsterdam 1995).

Gutmann, A., en D. Thompson, *Why deliberative democracy?* (Princeton 2004).

Hazan, R.Y., en G. Rahat, *Democracy within Parties: Candidate Selection Methods and Their Political Consequences* (Oxford 2010). <Verkregen via:
<http://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780199572540.001.0001/acprof-9780199572540-chapter-10>>28-3-2013.

Hillebrand, R., *De antichambre van het parlement* (Leiden 1992).

Koole, R., *Mensenwerk* (Amsterdam 2010).

Lucardie, P., I. Noomen en G. Voerman, 'Kroniek 1992. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1992' in: G. Voerman (red.), *Jaarboek 1992 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 1993).

Lucardie, P., I. Noomen en G. Voerman. 'Kroniek 1993. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1993 in: G. Voerman (red.), *Jaarboek 1993 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 1994).

Lucardie, P., I. Noomen en G. Voerman, 'Kroniek 2001. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2001', in: *Jaarboek 2001 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 2003).

Lucardie, P., en G. Voerman, 'Kroniek 2007. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2007' in: G. Voerman (red.), *Jaarboek 2007 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 2009).

Lijphart, A., *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (4e herziene druk 1982).

Manin, B., 'The metamorphoses of representative government', *Economy and society* 23:2 (Chicago 1994).

Michels, R., *Political parties: a sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy* (Leipzig 1911) (Engelse vertaling door Eden en Cedar Paul, New York 1962).

Middel, B., *De nieuwe elite van de PvdA* (Groningen 1976).

Middel, B., *Politiek als handwerk* (Amsterdam 2003).

Perry, J., et al, *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994* (Amsterdam 1994).

Rooy, de, P., *De rode droom* (Nijmegen 1995).

Schulte, A., en B. Soetenhorst, *De achterkamer: Het drama van de PvdA 1998-2002* Tweede Druk (Amsterdam 2002).

Stevenson, S., (voorzitter JS), 'Verkiezing lijsttrekker PvdA is tombola' <<http://sargasso.nl/verkiezing-lijsttrekker-pvda-is-tombola/>>.

Troelstra, P.J., *Gedenkschriften. Groei* (Amsterdam 1930).

Tromp, B., *Socialisme en democratie* 59:12 (Amsterdam 2002), 'Het virus van de plebiscitaire democratie' 31-34.

Tromp, B., *Socialisme en Democratie*, 'Partijvernieuwing?' 49:1 (1992).

Praag, van, Ph., *Socialisme en Democratie*, 'De campagnepaniek van intellectueel Nederland' 59:2 (2002) 4-9.

Verbeet, G., *Vertrouwen is goed, maar begrijpen is beter* (Den Haag 2012).

Velde, te, H., 'Het wij-gevoel van een morele gemeenschap', *DNPP Jaarboek 2004* (Groningen 2005) 106-123.

Velde, te, H., 'Politieke cultuur en politieke geschiedenis', *Groniek* 30 (1997) #137, 391-401.

Voerman, G., *De toetsing: partijvernieuwing in Nederland* (Groningen 2004).

Voerman, G., *Over de toekomst van de politieke partij (Oratie)* (Groningen 2012).

Vries, de, J., en S. van der Lubben, *Een onderbroken evenwicht in de Nederlandse politiek* (Amsterdam 2003).

Partijpublicaties

Andersson, H. (vz.), *Onder een gesloten dak groeit geen gras* (Amsterdam 2002).

Boer, M. de (vz.), *De kaasstolp aan diggelen: De PvdA na de dreun van 15 mei* (Amsterdam 2002).

Intern rapport, *Alternative Alternatieven: Onderzoek kiessysteem Partij van de Arbeid* (Amsterdam 2008).

Kemenade, J. van (vz.), *Een partij om te kiezen* (Amsterdam 1991).

Noten, H. (vz.), *Tussen leiders en leden* (Amsterdam 2013).

Vreeman, R. (vz.), *De scherven opgeveegd* (Amsterdam 2007).

Websites

<<http://leiden.pvda.nl>>. Website van de afdeling PvdA Leiden.

<<https://mijn.pvda.nl/nl/group/guest/motieopvolgsysteem>>. MotieVolgsysteem van de landelijke PvdA.

<<http://www.parlement.com>>. Parlement & Politiek is een initiatief van het Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit Leiden.

<<http://www.pvda.nl>>. Website van de landelijke PvdA.

<<http://www.verkiezingsuitslagen.nl>>. Databank verkiezingsuitslagen van de Kiesraad.

Kranten

Het Parool – 1 juli 1992 tot heden.

Leeuwarder Courant – 1 januari 1997 tot heden.

NRC Handelsblad – 8 januari 1990 tot heden.

Rotterdams Dagblad – 25 juni 1999 tot heden.

Trouw – 2 januari 1992 tot heden.

Volkskrant – 2 januari 1992 tot heden.

Tenzij anders vermeld benaderd via

LexisNexisAcademic<<http://academic.lexisnexis.nl>>.

Gesprekken

Diederik Samsom – 11-04-2012

Hans Spekman – 05-04-2012

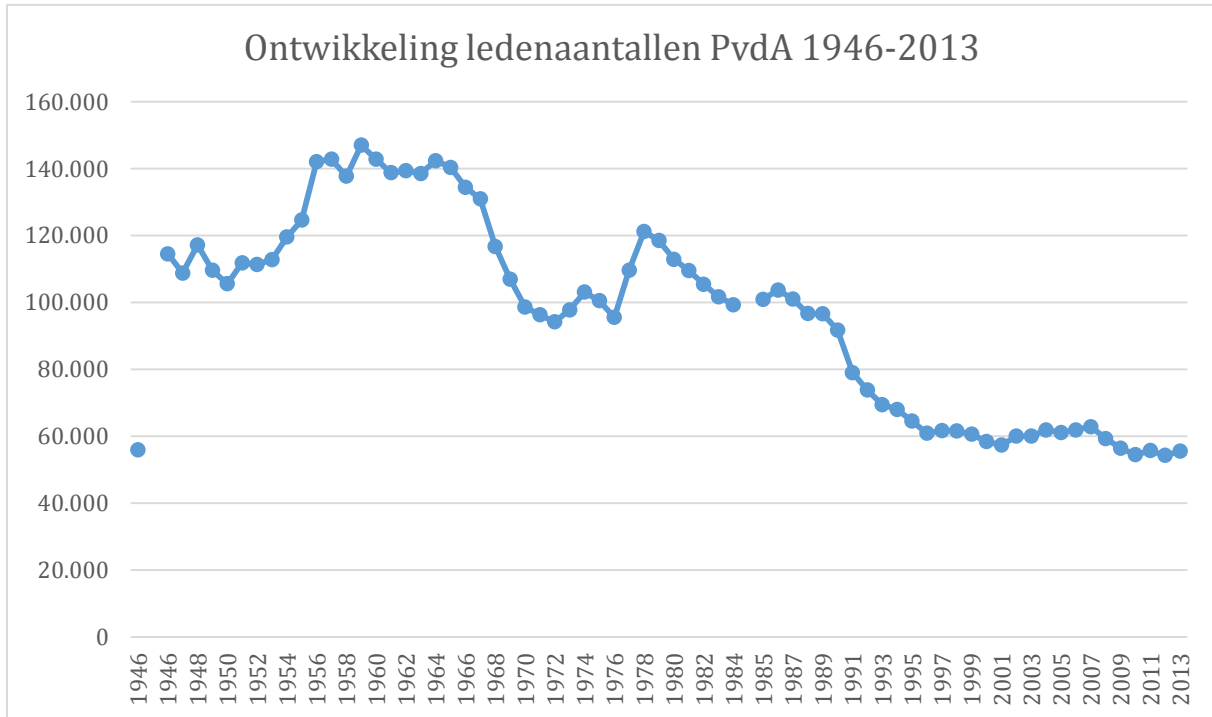
Ruud Koole – 03-04-2012

Maurice de Hond – 16-10-2012

Reglementencommissie, met name voorzitter Arie de Jong – 27-09-2012

Appendices

Appendix A - ontwikkeling ledenaantallen PvdA 1946-2013

Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen

<http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/pp/pvda/leden_oud_nieuw> 28-3-2013.

Appendix B – situatie interne democratisering partijen anno 2010

	<i>Leden- congres</i>	<i>Lijst- trekker door leden gekozen</i>	<i>Kandidaten -lijst door leden vastgesteld</i>	<i>Partij- voorzitter door leden gekozen</i>	<i>Leden- referendu m</i>	<i>ID Index</i>
VVD	+	+	+	+	+	5
D66	+	+/-	+	-	+	3.5
PvdA	+/-	+	-	+	+	3.5
GL	+	+	-	-	+	3
CDA	+	-	-	+	+	3
PvdD	+/-	-	-	-	-	0.5
CU	-	-	-	-	-	0
SP	-	-	-	-	-	0
SGP	-	-	-	-	-	0
PVV	-	-	-	-	-	0

Tabel 9.1 'Interne democratisering van politieke partijen: situatie anno 2010' uit Lucardie en Voerman, 'Democratie binnen partijen' in: *Democratie doorgelichteds*. Andeweg en Thomassen (Leiden 2011)194.

Appendix C – participatie partijleden bij verkiezing lijsttrekkers

	TK 2003	EK 2003	EP 2004	TK 2006	EK 2007	EP 2009
PvdA	54%	-	30%	-	20%	18%
VVD	-	-	16%	74%	18%	34%
D66	-	-	-	36%	-	-
GroenLinks	-	-	-	-	-	40%

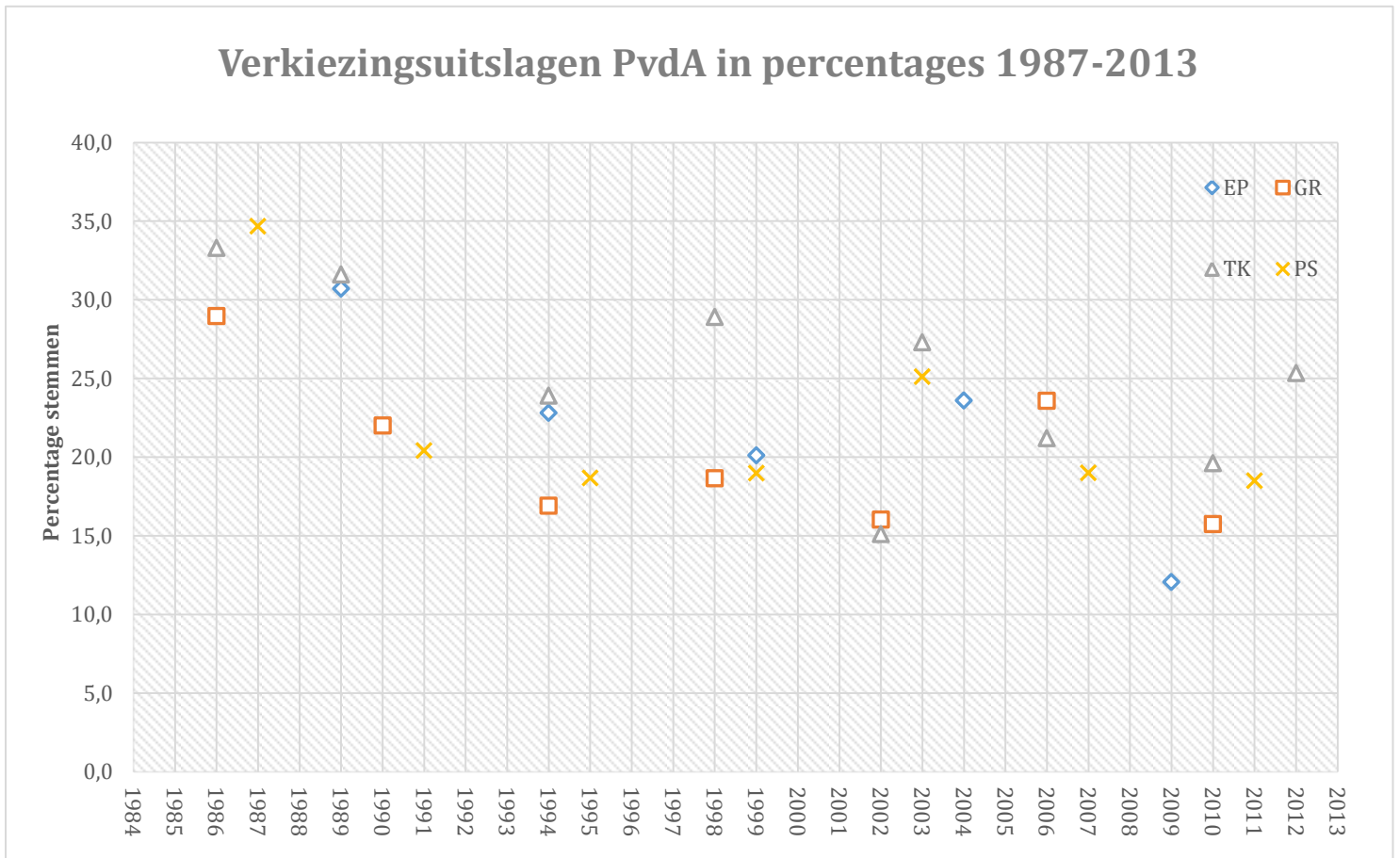
Tabel 9.2 'Participatie van partijleden aan verkiezing van lijsttrekkers (2002-2010)' uit Lucardie en Voerman, 'Democratie binnen partijen' in: *Democratie doorgelichteds*. Andeweg en Thomassen (Leiden 2011)194.

Appendix D – ontwikkeling representatieve democratie

	<i>Parliamentarism</i>	<i>Party democracy</i>	<i>Tribunal of the public</i>
<i>Election of representatives</i>	Choice of trustworthy persons Local ties Notable	Party loyalty Class membership Party activist	Choice of trust worthy persons Response to terms of choice Media expert
<i>Partial independence of representatives</i>	Individual MP voting according to conscience	Party leaders select priorities in the platform	Leaders elected on images
<i>Liberty of public opinion</i>	Non-correspondence between electoral and non-electoral expressions of the people 'at the door of parliament'	Correspondence between electoral and non-electoral expressions of the people The opposition	Non-correspondence between electoral and non-electoral expressions of the people Opinion surveys
<i>Discussion</i>	Parliament	Intra-party discussions Negotiations between parties Neo-corporatism	Negotiations between the government and interest groups Media, floating voter

B. Manin, 'The metamorphoses of representative government', *Economy and society* 23:2 (Chicago 1994) 133-171.

Appendix E – verkiezingsuitslagen PvdA 1987-2013

Data ontleend uit <<http://www.verkiezingsuitslagen.nl>>.